

איסטנבול 1942-1945: הרשת של קולק-אבריאל והרשתות של ברמן ואופנר*

טוביה פרילינג

הסוגיה הנדונה להלן הינה חלק מפעולות היישוב היהודי בארץ ישראל במהלך מלחמת העולם השנייה, בניסיון לסייע ליהודי אירופה ולהצילם. אפשר לאפיין בשני סוגים. הראשון, 'הצלה קטנה' (מפעלים קטנים), כלל תכניות שהגיונן היה בניסיון לסייע ליהודים בשטחי הכיבוש לשרוד את המלחמה: שיגור כספים, מזון, ביגוד ותרופות, החדרת ניירות מזויפים; הברחה ממקום שבו הסכנה גדולה למקום שבו הסכנה עדיין קטנה יחסית – ה'טיולים', בלשון אותם ימים; החדרת נשק וארגון להגנה, סיוע בארגון ובמימון מקומות מסתור. הסוג השני, 'הצלה גדולה' (מפעלים גדולים), היו תכניות שהגיונן היה בניסיון להציל יהודים על ידי חילוצם משטחי הכיבוש. תכניות אלה היו מורכבות מאוד מבחינה מדינית, צבאית ולוגיסטית, ועלו על הפרק מיד לאחר שהתחוויר אל נכון מה מתרחש באירופה. התכניות הבולטות בסוג זה של פעולות היו 'התכנית להצלת הילדים', תכניות הכופר, ו'השיתוף החשאי' שהניב, בין השאר, את 'תכנית הצנחנים'.¹ התכנית להצלת הילדים עלתה על הפרק בסוף נובמבר 1942, מיד עם

* אני מבקש להודות לעו"ד יצחק ברמן ולד"ר פרנסיס אופנר על שיתוף הפעולה בניסיון לשחזר, לנתח ולהעריך את פועלם באיסטנבול במלחמת העולם השנייה. תרומתם לא תסולא בפז.

1 לתכניות על מורכבותן, ראו, למשל, יהודה באואר, דיפלומטיה ומחתרת במדיניות הציונית 1939-1945, מרחביה 1966 (להלן: באואר, דיפלומטיה ומחתרת); Yehuda Bauer, *Jews for Sale?, Nazi-Jewish*; Negotiations, 1933-1945, New Haven 1994 (להלן: באואר, יהודים); יואב גלבר, שורשי החבצלת: המודיעין ביישוב, 1918-1947, תל-אביב 1992 (להלן: גלבר, שורשי החבצלת); הנ"ל, תולדות ההתנדבות, ירושלים תשל"ט-תשמ"ד, כרכים א-ד; דינה פורת, הנהגה במילכוד, תל-אביב 1986; דליה עופר, דרך בים, ירושלים 1988; הנ"ל, 'פעולות המשלחת הארץ-ישראלית בקושטא – 1943', בתוך: ישראל גוטמן (עורך), ניסיונות ופעולות הצלה בתקופת השואה, הרצאות ודיונים בכינוס

הפרסום הרשמי על דבר ההשמדה, בגלל ההבנה כי הילדים יהיו הראשונים שייפגעו, ומשום שהניחו כי ההתנגדות המדינית הצפויה להוצאתם של ילדים מאירופה, אם מצדם של הבריטים ואם מצדם של הערבים, תהא קטנה ביחס, הן בשל המשמעות ההומניטרית המיוחדת של המעשה, והן משום שילדים יהיו עול על היישוב ולא כוח לוחם וכונה. ההנחות הללו, כך התברר, התבררו. אולם, עד שהתחוויר כי גם את הילדים אי אפשר יהיה לחלץ באלפיהם – פעלה הנהגת היישוב באורח נמרץ להצלתם. היו חמישה מוקדי פעולה עיקריים: ירושלים, לונדון, איסטנבול, ליסבון ושטוקהולם. משטוקהולם פעל שלום אדלר-רודל, ומליסבון התחיל בפעולה וילפריד ישראל, עד שנהרג עם אחרים במטוס שהפיל הלופטוופה.²

המחקר הערכני מלמד שההנהגה הציונית סברה כי יש לבחון ולמצות משלוח תכניות הכופר שהונחו על שולחנה כל מה שיניב הצלה, כולל משא ומתן כאמצעי להשגת רווח של זמן ולדחיקת הקץ. כך היה לגבי 'תכנית טרנסניסטריה' (Transnistria Plan), ניסיון להציל את יהודי רומניה שגורשו לחבל ארץ זה; כך היה לגבי 'תכנית סלובקיה', שהתגלגלה לרעיון מקיף יותר, שכונה 'תכנית אירופה' (Europa Plan) ובעיקר כך היה לגבי התכנית להצלת יהודי הונגריה, שנודעה בשם המצמרר 'סחורה/משאיות תחת דם' ('trucks/goods for blood'), התכנית שהביא עמו יואל ברנד מהונגריה לאיסטנבול ב-19 במאי 1944.

מול הנהגת היישוב עמדו אינטרסים סותרים של גורמים אחרים, ובהם המעצמות, אשר חסמו למעשה את שני ערוצי ההצלה העיקריים שעמדו אז על הפרק. ארצות הברית הייתה חסומה על ידי מכסות ההגירה שנקבעו בראשית שנות העשרים ולא שונו מהותית מאז. ארץ ישראל נחסמה על ידי בריטניה וממשלת המנדט, אשר לפי מדיניות הספר הלבן ממאי 1939 הקצו 75 אלף אשרות למשך חמש שנים, בקצב של 15 אלף בשנה. בשלהי נובמבר 1942, כאשר התחוויר משמעות המידע על תהליכי ההשמדה השיטתיים באירופה, נותרו כ-30 אלף סרטיפיקטים מן ה-75 אלף שהוקצו ערב המלחמה. למרות שהבינו כי גורל מר צפוי למי שלא יחולץ מאירופה, לא שינו הבריטים את מדיניותם, וממילא גם לא את היקף המכסות. את הניסוח הדרמטי והקולע ביותר לביטוי עמדת ההנהגה הציונית ביחס לתכניות הכופר טבע בן-גוריון באביב 1944, מיד

הבינלאומי השני של חוקרי השואה, ירושלים תשל"ו, עמ' 360-370; טוביה פרילינג, 'איסטנבול, יוני 1944: ההצעה המסתורית שקיבל מנחם בדר ומה שסבב לה', עיונים בתקומת ישראל, כרך 4 (1994) (להלן: פרילינג, איסטנבול), עמ' 229-277; Shlomo Aronson, *Hitler, the Allies and the Jews*, Cambridge 2004 (להלן: אהרונסון, מעצמות הברית).

2 Shalom Adler-Rudel, 'A Chronicle of Rescue Efforts', *Leo Baeck Institute Yearbook*, Vol. XI (1966), pp. 213-241; נעמי שפהרד, וילפריד ישראל: שגריר ללא ארץ, ירושלים 1989; טוביה פרילינג, חץ בערפל: בן-גוריון, הנהגת היישוב וניסיונות הצלה בשואה, ירושלים 1998 (להלן: פרילינג, חץ בערפל), עמ' 211-285.

עם היוודע דבר ההצעה הנאצית שהביא ברנד: גם אם יש סיכוי של אחד למיליון – יש לנסות ולמצות את המהלך. דברים ברוח זו אמרו גם שותפים אחרים להנהגה וגם בן-גוריון, כבר מסוף 1942 ובמהלך 1943.³

בתוך מכלול הסיוע שהושיט היישוב ליהודי אירופה בתקופת השואה ראוי להזכיר את המאמץ הכספי של היישוב ואת השיטות המורכבות שבהן הועברו כספים מהקהילות היהודיות בעולם המערבי לתוך שטחי הכיבוש. חלק מהכספים הועבר תוך הסתייעות בשירותי הביון המערביים למיניהם, וחלקם האחר תוך ניצול פרצות שונות באיסורים של תקנות המטבע החמורות שהונהגו באותן שנים. גם בתחום הזה, כמו בתחומים אחרים, מוכיח המחקר העדכני, באורח שאינו משתמע לשתי פנים, כי תמונת המאמצים שהשקיע היישוב בניסיונות ההצלה רחבה, ענפה, עמוקה ומורכבת הרבה יותר ממה שסברו עד כה.⁴

בתמונת המאמצים של היישוב להציל את יהודי אירופה בזמן השואה, ובמרחב שבין 'הצלה גדולה' לבין 'הצלה קטנה', עומד גם פועלם של 30 אלף בחורים ובחורות מן היישוב, אשר התגייסו לצבא הבריטי. לגבי רובם היה זה חלק מתרומתם ותרומת היישוב לטיפול העמוק והיסודי שתבע המצב: חיסולם המהיר של היטלר ומשטרו. מאמצי ההצלה קשורים גם לסוגיית מערך היחסים החשאיים שהלכו ונבנו בין הזרועות המבצעיות, הצבאיות למחצה והמודיעיניות שפעלו אז ביישוב, לבין גורמים שונים בשירותי המודיעין הצבאיים והאזרחיים של הבריטים ושל האמריקנים. היחסים האלה החלו בסוף שנות העשרים, והעמיקו בשנות השלושים,⁵ כשהחלה להצטייר, ואחר כך להתחדד, התמונה שלפיה העולם החופשי מנהל קרב נסיגה מול הלחץ הנאצי-פאשיסטי. יסודו של מהלך זה היה ברצון לנסות לנצל את היתרון היחסי של העם היהודי, כלומר פיזורו ברחבי אירופה, צפון אפריקה והמזרח התיכון, כדי לחדור אל המדינות והארגונים הנאציים-פאשיסטיים, ובהמשך אל השטחים הכבושים עצמם. המטרה הייתה כפולה: האחת, לספק שירותי מודיעין מדיני-כלכלי-צבאי, שירותי

3 על 'תכנית טרנסניסטריה' ותכנית אירופה' ראו, פרילינג, חץ בערפל, עמ' 286-349. על תכנית 'סחורה תחת דם', שם, עמ' 657-750; דברי בן-גוריון, פרוטוקול הנה"ס, 25.5.1944, אצ"מ: 'אם יש תקווה של אחד למיליון - עלינו להאחז בה'; על דברי מנהיגים אחרים עוד קודם, המורים כי הנהגת היישוב כלל לא תנת את מעורבותה בהצלה בכך שהיהודים יובאו אל ארץ ישראל, ראו החלטות המושב הארבעה-עשר, אספת הנבחרים השלישית, 3.5.1943, בתוך: משה אטיאש (עורך), ספר התעודות של הוועד הלאומי לכנסת ישראל בארץ-ישראל 1918-1948, ירושלים 1963, עמ' 342; נאום בן-גוריון באספת הנבחרים, 30.11.1942, זמן קצר אחרי הפרסום הרשמי על ההשמדה: 'תכניסו אותם לארצות הניטרליות! תכניסו אותם לארצותיכם! תכניסו אותם הנה, למולדתנו!'

4 על העברות כספים לשליחי היישוב בנציגויות השונות ועל מדיניות העברות הכספים ראו, פרילינג, חץ בערפל, עמ' 884-910; למשל, זסלני לריד 28.3.1944, אצ"מ, S8909/25; זסלני, קבלה זמנית, 17.5.1944, אצ"מ, S8909/25.

5 ראו, גלבר, שורשי החבצלת, עמ' 456-496; פרילינג, חץ בערפל, עמ' 443-474.

תעמולה ולוחמה פסיכולוגית, לוחמה זעירה וחבלה לשותפים מארגוני המודיעין של המערב. השנייה, לנסות במקביל להציל יהודים.

פעולות אלה אורגנו ורוכזו בשלוחות של הארגונים הללו בירושלים, בקהיר, בלונדון, בווינגטון, באנקרה ובאיסטנבול, ובשלהי 1944 גם בבארי שבאיטליה. שיתוף פעולה זה עמד גם ביסוד מה שהניב את 'תכנית הצנחנים', אחד מסמליה המכוננים של המהפכה הציונית והחברה הישראלית המתהווה. עם זאת הייתה התכנית – עם כל העוז ומסירות הנפש שקופלו בה – אך חלק קטן בתוך מערך הניסיונות הכולל להצלה שהתבסס על שיתוף פעולה חשאי עם ארגוני המודיעין השונים של העולם החופשי.

המערך הזה הניב את הרשתות אשר יעמדו במוקדו של מאמר זה – של קולק-אבריאל ושל ברמן ואופנר. כך עשו גם חלק ניכר משאר השליחים באיסטנבול, בשוודיה ובשווייץ. הם פעלו בעזרת קבוצות בלדרים כדי להבקיע אל תוך שטחי הכיבוש ולסייע ליהודים הלכודים באירופה.⁶ גם תמיכה מורלית לאלה שנלכדו בעין הסערה, הניב מערך זה, ולא מילתא זוטרתא היא.

שיתוף הפעולה החשאי, הנוגע לשני סוגי ההצלה, אינו יכול להיות משוחזר, מנותח ומוערך ללא התייעוד המודיעיני. לשם כך החוקר נדרש, בין השאר, לתייעוד המדור לתפקידים מיוחדים של המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, שנפתח לעיון החוקרים בראשית שנות התשעים בארכיון הציוני המרכזי בירושלים; כך גם לתייעוד מן הסוג הזה הנמצא בארכיון תולדות ההגנה; בארכיון מש"י שבארכיון ז'בוטינסקי בתל-אביב; ובארכיון בן-גוריון אשר בקמפוס אוניברסיטת בן-גוריון בשדה בוקר. עליו לפנות גם לתייעוד של ארגוני מודיעין מערביים, אשר התחקו אחר פעולות היישוב בתחום ההצלה או שיתפו עמו פעולה. שיתוף זה צמח בין אם על בסיס של אינטרסים אד-הוק ובין אם כמה שניתן לתאר כזרעיו של שיתוף הפעולה האסטרטגי, אשר לפחות מן הבחינה היישובית היה כבר אז בגדר משאת נפש.

בארכיונים בריטיים ואמריקניים ישנם מקורות משני סוגים: מצד אחד דיווחים, סיכומים ותכתובת של אנשי מודיעין על שיתוף הפעולה החשאי עם היישוב הארצישראלי ושליחיו; ומצד שני תיעוד שמחבריו הם אותם אנשי מודיעין ששללו את שיתוף הפעולה עם היישוב.⁷ למעשה, על חלק לא מבוטל של הפעילות היישובית ניתן

6 טוביה פרילינג, שם, על הבלדרים ורשת 'דוגווד' (Dogwood); באואר, יהודים, עמ' 120-144;

Bary Rubin, *Istanbul Intrigues*, New York 1992, pp.163-180 (להלן: רובין, אינטריגות).

7 ראו, למשל, ציתות בריטי: CO 733/443/30 XC 199738; Ibid., CO 733/449136 XC 199961; ראו, למשל, ציתות בריטי: CO 733/443/30 XC 199738; Ibid., CO 733/449136 XC 199961; ראו, למשל, ציתות בריטי: CO 733/443/30 XC 199738; Ibid., CO 733/449136 XC 199961.

= הארכיון הלאומי הבריטי. בראשון, ציתות לפעילות השליחים באיסטנבול בענייני העפלה ומימון.

בשני, ציתות בירושלים, לרבות תעבורה בין ירושלים לבין בן-גוריון בארצות הברית. ציתות

אמריקני: NA, Military Branch, OSS Archives, RG 226, Entry 108, Box 43 = הארכיון לאומי של

ארצות הברית; דו"ח של סוכן מירושלים על פעולתו ושיטות איסוף שהוא מפעיל, 15.2.1943. ראו

ללמוד בעיקר מתוך התיעוד הזר, החיצוני, של שירותי הביון אשר שיתפו פעולה עם אנשי היישוב או עקבו אחריהם, או, וגם זה אינו צריך להפתיע, עשו את שניהם בעת ובעונה אחת. אפשר להניח שעם חשיפת תיעוד שירותי המודיעין הבריטיים, כמו ה-MI6 על כל גלגוליו ושלוחותיו, ואחרי פתיחת הארכיונים ברוסיה ובגוש הסובייטי לשעבר (הפולנים, הצ'כים, היוגוסלבים, הרומנים ואחרים), יימצא תיעוד מודיעיני רב, אשר יאפשר לחוקרים לשכלל ולזכך את ייצוגי העבר שהם מציעים. גם התיעוד התורכי, החסום עדיין, עשוי לשפוך אור על פעילותם של אנשי היישוב באיסטנבול ושותפיהם בארגוני המודיעין המערביים.⁸

על כל העוסק במחקר המבוסס גם על תיעוד מודיעיני, לתת דעתו לקשיים המובנים אל תוך תעוד עולם המודיעין, שהטעיה והסוואה, שקר והונאה הם 'כלי עבודה' מרכזיים בו. מתי אנשי מודיעין מדווחים אמת? מהי מידת המהימנות של התיעוד המודיעיני? כיצד אפשר לדעת באיזו מידה, אם בכלל, מפוענחים הצפנים, הקודים ושאר גורמי ההסחה הפזורים בו? כיצד צורכים, במידת הזהירות הראויה, את המידע המודיעיני הגולמי? ומתי אפשר להסתפק בגורמי הבדיקה וההערכה של גורמי המודיעין עצמם לגבי תיעוד זה? ההפתעות האסטרטגיות שפקדו עמים שונים, חלקם בעלי ארגוני מודיעין לעילא ולעילא, מלמדות כי מידע, אפילו הוא מצוי, אינו ערובה ודאית להבנת משמעותו ולהערכת כל הטמון בו. גם לא בקרב אלה שהערכת מידע היא מלאכתם, אם לא אומנותם. הדוגמה של התהליך האפיסטמי המרתק של עיבוד המידע שהסתנן, מתוך שטחי הכיבוש מקיץ 1941 ועד לפרסום הרשמי של דבר ההשמדה בסוף נובמבר 1942, על כל הכשלים שאפיינו את התהליך הזה, מלמד כי גם מידע מודיעיני טוב אינו מספיק. כך או כך, התיעוד הזה מחייב השקעת מאמצים רבים וטיפול זהיר מאוד. ודאי שיש לשקול בקפידה את המסקנות הנגזרות ממנו.⁹

הקשיים האלה מציבים אתגר גדול בפני החוקר, שהרי תמונת המצורף שירכיב תהיה לעתים קרובות מרוסקת ומקוטעת, והחללים יחייבו אותו ליותר אינטרפולציות ואקסטרפולציות מן המתחייב בתיעוד אחר. אלה גם אלה הן לעולם השערות העלולות להעיב על מידת תקפות תיאוריו והכללותיו. לעומת זאת, אם יימנע משימוש בתיעוד

גם על תעבורת כספים ויהלומים בגזרה, Ibid., RG 226, Entry 120, Box 31. ראו גם, טוביה פרילינג, 'תחת זכוכית מגדלת: התחקות סוכנים אמריקנים אחר פעולת הנהלת הסוכנות היהודית בירושלים במהלך מלחמת העולם השנייה', עיונים בתקומת ישראל, כרך 4 (1994), עמ' 592-604.

8 ראו, Tuvia Friling, 'Between Friendly and Hostile Neutrality: Turkey and the Jews during World War II', in: Minna Rozen (ed.), *The Last Ottoman Century and Beyond: the Jews in Turkey and the Balkans (1808-1945)*, pp. 309-423, Tel-Aviv 2002

9 על התהליך האפיסטמי ראו, פרילינג, חץ בערפל, עמ' 110-117. על המידע המדויק על המצב באירופה ראו, Richard Breitman, *Official Secrets: what the Nazis planned, what the British and Americans knew*, London 1999, pp. 99-100, 137-154

כזה, עלולה הימנעות זו להפוך גם את שאר המידע המצוי ברשותו לחסר ערך כמעט, מצע להשערות פחות מבוססות מאלה שיושעו מחמת הזהירות המופרזת. לפיכך חייב החוקר ללכת בשביל צר: לשמור השלמות כאלה למקרים מיוחדים בלבד, בידעה שהוא עלול לשנות הן בהיסוס להשלים את החסר והן בהשלמה מופרזת. זהו, כמובן, פח יקוש לרגלי הכותב, מפני שתמיד יוותר בלב הקורא, ופעמים גם בלב הכותב, החשש שמא רב הדמיון מן המציאות, כי ההיסטוריון מאַשש את הגדרתו של היידן ווייט על ההיסטוריוגרפיה כהעללה ועל ההיסטוריון כרוקם עלילות.¹⁰ הפיתוי להיסחף אחר הדמיון מחייב אפוא מידת איפוק מיוחדת.

מי היו ה'שחקנים' הראשיים מקרב אנשי היישוב ומקרב גורמי המודיעין המערביים אשר פעלו ברשתות קולק-אבריאל וברמן-אופנר? מתחילת המלחמה, ובעיקר משלהי 1942, כאשר התחזרה התמונה על ההשמדה, הייתה תכלית שיתוף הפעולה החשאי של היישוב סיוע לפעולות ההצלה השונות. שיתוף הפעולה הושפע מן ההתפתחויות המדיניות והצבאיות במזרח התיכון ובאירופה, מטיב היחסים ששררו בין היישוב ובין המעצמות, ומהעקרונות הבסיסיים לניהול המלחמה, כפי ששרטטו האחרונות: 1. ריכוז כל המאמצים למאמץ עיקרי להכרעת המלחמה. 2. איסור על העברת כספים לשטחי האויב. 3. כניעה ללא תנאי, ומכלל זה איסור על משא ומתן עם הנאצים.

שיתוף הפעולה החשאי נפרס על כל מגוון הפעילות בעולם הַדְּמוּדוּמִים: מודיעין וריגול, תעמולה וחבלה, סיוע והצלה. כל המתבונן בפעילות שנמשכה לכל אורכה של מלחמת העולם השנייה, יוכל למצוא בה: הקמת משרדי חקירה של פליטים ושבוים בחיפה, איסטנבול וחלב; החדרת אנשי מודיעין מן היישוב למשימות איסוף חד-פעמיות ולפריסת רשתות קבועות של ריגול, תעמולה וחתרנות; פריסה של רשתות אלחוט בשטחים כבושים או בשטחים שהיו נתונים לסכנת כיבוש; שיגור אנשי קומנדו ארצישראליים לפעולות חבלה במדינות שונות באירופה ובמזרח התיכון; הקמת תאי מודיעין וחבלה, תעמולה ולוחמה פסיכולוגית בקרב קהילות יהודיות, והכנת מערכים מבצעיים לקידום פלישה של מדינות הציר למזרח התיכון; סיוע לטייסים, אנשי צוות אוויר, שבוים ומתחמקי שבי של בעלות הברית ומילוטם משטח האויב.

שיתוף הפעולה התפרס על פני מרחב גאוגרפי עצום. הבריטים והאמריקנים ניהלו פעולות חשאיות עם היישוב בכל המזרח התיכון, במדינות השכנות לארץ ישראל וכן במדינות מרוחקות כאיראן ותימן, ואפילו רוסיה ואפגניסטן; באגן הים התיכון על כל

10 על היידן וויט ראו, אלעזר וינריב, חשיבה היסטורית: פרקים בפילוסופיה של ההיסטוריה, תל-אביב 1987, עמ' 402-407, 410, 444.

חלקיו, מצפון אפריקה ועד למדינות הבלקן; במרכז אירופה, בהונגריה, בסלובקיה ובאוסטריה. ניסיון לפעול במשותף היה גם בגרמניה וגם במוקד ההשמדה, בפולין.¹¹ שיתוף הפעולה התבסס על המשאב החשוב שהישוב היה יכול להציע: יוצאי מדינות באסיה, במזרח התיכון ובאירופה. הם דיברו את שפת המקום, הכירו את אורחם ורבעם של התושבים, את הנופים והדרכים, את הערים והעיירות בארצות מוצאם, ועל כן נהנו ממידה מסוימת של חופש תנועה במרחביהן. היישוב היה יכול להציע גם מערך של תאים מקומיים: משרדים ארצי-ישראליים שפעלו במקומות שונים בגלוי וכאלה שירדו למחתרת אחרי הכיבוש; סניפים של תנועות נוער וראשי פעיליהן; גורמים שונים בקהילה היהודית שהיו יכולים להגיש סיוע זמני ו'בתים בטוחים' למתחמקי שבי, לסוכנים מוחדרים ולאחרים. למותר לציין גם את המוטיבציה העזה לעשות כל דבר כדי לסלק מן העולם את שורש הרוע שגילמו היטלר וחבר מרעיו.

שורשיו של שיתוף הפעולה בין שירותי הביון הבריטים לבין גורמים שונים ביישוב מגיעים עד שנות העשרים. בשנות השלושים ניהל ארגון ההגנה את הקשרים עם הבריטים מטעם היישוב. שיתוף הפעולה גבר בימי המרד הערבי אך נחלש לקראת סופו, ככל שהתגבשה מדיניות הספר הלבן. הנהגת היישוב שיערה שהתפרצות המלחמה העולמית החדשה תרחיב את שיתוף הפעולה. ואכן, כבר בראשית המלחמה דנו אישים בריטים ויהודים בהצעות לכך. מקצתן נטו להחיות את דפוסי הברית שרקם היישוב עם הבריטים במלחמת העולם הראשונה; אחרות נסבו על סיוע היישוב לחבלה, לריגול ולריגול נגדי באזורי הכיבוש. הרשת של דיין (Palestine Scheme), פציעתו של דיין בקרב בסוריה, פרשת סירת הכ"ג [יחד עם המפקד הבריטי פלמר צ"ל: הכ"ד], המסתערבים והמחלקה הערבית של הפלמ"ח, יציאתם של אנשי אצ"ל בשליחות הבריטים ונפילתו של דוד רזיאל בשליחות זו, היו כמה מביטויי הידועים של שיתוף הפעולה הזה.¹²

בין האנשים המרכזיים שעסקו בשיתוף הפעולה החשאי באותה תקופה מקרב הזרם היישובי המרכזי נזכיר את ראובן זסלני (שילוח); אליהו גולומב ושואל מאירוב (אביגור); דוד הכהן ואליהו אפשטיין (אילת); טדי קולק ואהוד אבריאל (אויבֶּראל);

11 ראו, גלבר, תולדות ההתנדבות, כרך ג; הנ"ל, שורשי החבצלת, עמ' 456-496; פרילינג, חץ בערפל, עמ' 381-530.

12 על ההצעות להרחבת תחומי שיתוף הפעולה ראו, באואר, דיפלומטיה ומחתרת, עמ' 96-104; גלבר, תולדות ההתנדבות, כרך ג, עמ' 133; הנ"ל, שורשי החבצלת, עמ' 456-457. על הרשת של דיין ראו, באואר, שם, עמ' 145-146; שבתאי טבת, משה דיין: ביוגרפיה, ירושלים ותל-אביב 1971, עמ' 218-220; משה דיין, אבני דרך: אוטוביוגרפיה, ירושלים 1976, עמ' 52-53. על כ"ג יורדי הסירה ראו, באואר, שם, עמ' 131-134; דוד הכהן, עת לספר, תל-אביב 1974, עמ' 171-174; יצחק שדה, 'שליחות הכ"ג', בתוך: זרובבל גלעד (עורך), מגן בסתר: מפעולות המחתרת הארץ-ישראלית במלחמת העולם השנייה: עדויות, תעודות ועלילות, ירושלים תש"ט, עמ' 89-93.

צבי שכטר (יחיאלי) וזאב שינד; מנחם בדר וזאב (ונייה) פומרנץ (הדרי); משה אוורבוך (אגמי), טוביה ויהודה ארזי ועוד. מקרב חוגי הימין נזכיר את דוד רזיאל, מפקד האצ"ל, אשר נפל ב-20 במאי 1941 במהלך שליחות חשאית בחבניה שבעיראק,¹³ את יצחק ברמן ואת ד"ר פרנסיס אופנר, אשר את פועלם נתאר בהרחבה בהמשך.

גופי המודיעין של שירותי המודיעין והפעולות המיוחדות של הבריטים או האמריקנים שהייתה להם זיקה זו או אחרת לזרם המרכזי (main stream) של היישוב היהודי בארץ ישראל היו: SIS (Secret Intelligence Service); (Special SOE); (Operations Executive); ונגזרותיהם, כגון ה-ISLD (Inter Service Liaison) (Department) וה-A Force, שנודע גם בשמו ה-MI9, על כל ההבדלים הארגוניים והאחרים שהתקיימו ביניהם.¹⁴

בארץ קיימו קשרים עם היישוב הקולונילים ג'ון טיג ('הטייח' בפי אנשי היישוב) והרולד גיבסון ('גפני' בפי אנשי היישוב), המיג'ור טוני סימונדס ('שמעון' בפי אנשי היישוב) וג'ורדיין דה-צ'טליין (De Chastelain). באיסטנבול – הקומנדר וולפסון ('בן זאב' או 'המשומד' בפי אנשי היישוב) וקצין המודיעין, ארתור ויטול, שפעל במסווה של קצין ביקורת דרכונים.

יצחק ברמן, חבר האקזקטיבה המצומצמת של הצ"ח (ההסתדרות הציונית החדשה) והוועד המרכזי של המפלגה הרוויזיוניסטית, מי שהיה איש הקשר של האצ"ל עם המטה הצבאי הבריטי ושירות הביון בביצוע תכניות חבלה בעיראק, הקדים את אנשי היישוב המאורגן בפעילותו המודיעינית הרשמית באיסטנבול. הוא גויס בשלהי 1941 בידי מרווין ויטפילד וקמינגס, קציני SIS בקהיר, שאותם הכיר מתקופת שירותם בארץ ישראל בסוף תקופת המאורעות ובראשית המלחמה. בספטמבר 1942 הוא הוצב באיסטנבול במסווה של איש חברת הסחר הממלכתית הבריטית (United Kingdom Commercial Corporation). משם הפעיל רשת של סוכנים בארצות הבלקן, ברומניה ובמרכז אירופה עד לבה של גרמניה, בהנחייתו של הקולונל הרולד גיבסון, ראש תחנת ה-SIS בתורכיה. גיבסון, עוד נראה, פעל במקביל באורח הדוק גם עם שינד, קולק, אבריאל ושותפיהם. ראוי להקדים ולהדגיש כבר כאן כי לשהותו של ברמן באיסטנבול ולפעילותו שם יש משמעות מיוחדת, היונקת מן העובדה כי לאחר נפילתו

13 אריה נאור, דוד רזיאל: פרשת חייו של מפקד ראשי של הארגון הצבאי הלאומי בארץ-ישראל, חייו ותקופתו, תל-אביב 1991 (להלן: נאור, דוד רזיאל), עמ' 265-279; דוד ניב, מערכות הארגון הצבאי הלאומי, כרך ג, תל-אביב 1967, עמ' 73-77; יהושע אופיר, ראשוני אצ"ל 1931-1940, תל-אביב 2002, עמ' 333-338.

14 ראו, למשל, R. H. Smith, *OSS: The Secret History of America's First Central Intelligence*, 1972; E. H. Cookridge & E. Spiro, *Agency*, California 1972 (להלן: סמית, ההיסטוריה החשאית); E. H. Cookridge & E. Spiro, *Inside SOE*, London 1966; Harry Francis Hinsely, *British Intelligence in Second World War*, London 1993.

של דוד רוזאל היו בקרב האצ"ל, בעיקר בשלהי 1943 – לא כל שכן אחרי פברואר 1944, מועד ההכרזה על המרי בבריטניה – מי שראו בשיתוף פעולה עם הבריטים מעשה בלתי ראוי, בלשון המעטה.¹⁵

בקרב גורמי הביון האמריקנים בזירה שיתפו אנשי היישוב פעולה עם אנשי ה-OSS (Office of Strategic Services), גוף המודיעין בראשותו של גנרל ויליאם דונובן, שלימים ייקרא CIA,¹⁶ עם אנשי הקונסוליה באיסטנבול, ובהם הקונסול הכללי ברטון ברי, עם סגן השגריר האמריקני, רוברט קלי ועם פרופ' א' רייט, איש רוברט קולג' באיסטנבול. הקולג' שימש אכסניה לפעילויות שלא היו אקדמיות גרידא. אמריקנים נוספים היו הקפטן סדריק סיגר ('סגל' בפי אנשי היישוב), עוזר הנספח לענייני צבא בקונסוליה שהיה, ככל הנראה, איש OSS, ארצי'בלד קולמן, שהיה הממונה מטעם OSS על רשת מודיעין שנודעה כרשת 'דוגווד' (Dogwood, ורד בר), ופרדריקס, עמיתו של סיגר במחלקה אחרת של OSS בתורכיה, ומי שאנשי היישוב כינוהו 'שלום'. שלושתם קיימו קשרי עבודה עם אנשי היישוב. גם לנינג מקפרלנד, מפקד תחנת ה-OSS באיסטנבול, נזכר בתיעוד היישובי והאמריקני כמי שעמד בקשר עם אנשי היישוב. זסלני, קולק ועמיתיהם היו בקשר גם עם אנשי השלוחות האמריקניות בקהיר ובירושלים. ולריין לדה-מוצ'רסקי, ממפקדי תחנת ה-OSS בקהיר, היה אחד מהם. ברמן היה, למן השלב שבו הוצב באיסטנבול, איש סגל המודיעין הבריטי (כמובן, בכפוף למגבלות הנגזרות מהיותו חסר נתינות בריטית) וקשר, במקביל, קשרים עם שירותי הביטחון של צרפת החופשית בכיירות ועם שירותי הביון האמריקנים. איש הקשר שלו בכיירות היה מוריס פישר (לימים שגריר ישראל בצרפת); איש הקשר האמריקני שלו באיסטנבול היה רוברט פרקר (Robert Parker), איש רדיו לשעבר. פרקר נשלח להקים מרכז לפעילות בבלקן בשביל ה-OWI (Office of War Information), גוף אמריקני אחר אשר עסק בתעמולה ובזריעת דיס אינפורמציה. מפקדו באיסטנבול היה ג'ורג' ו"ה בריט (George W.H. Britt). כדי שלא ייחשד במחנה הבריטי, אשר אירח אותו ואת פעילותו המודיעינית, ב'חציית קווים', 'שידך' ברמן לאמריקנים את ד"ר פרנסיס אופנר, עמיתו לתנועה ומי שהיה מראשי בית"ר ביוגוסלביה. אופנר הצליח לצאת מיוגוסלביה במהלך 1941, וגויס מיד עם הגיעו לאיסטנבול לעבודה מודיעינית במסגרת ה-OWI. בין האנשים שעבדו עמו מקרב האמריקנים נזכיר את ד"ר פלייד בלק, האחראי על זירת הבלקן, שהיה מחליפו של פרופ' רייט כנשיא רוברט קולג', וכמו רייט

15 בין המתנגדים החריפים לשיתוף הפעולה עם הבריטים באותה עת היו חנוך קלעי (סטרליץ), בנימין זרעוני ואברהם ('יאיר') שטרן. ראו, יוסף הלר, לח"י: אידיאולוגיה ופוליטיקה 1940-1949, ירושלים 1989, עמ' 84-85; נאור, דוד רוזאל, עמ' 225-236.

16 על דונובן, הארגון שהקים, אגפיו ופעולותיו: A. C. Ford, *Donovan of OSS*, Boston-Toronto 1970; C. Brown, *Bodyguard of Lies*, London, 1976, pp. 62-63 (להלן: בראון, שקרים); סמית, ההיסטוריה החשאית.

היה קשור גם לקולק ולאבריאלי. שלושה מראשי משרד ה-OWI באיסטנבול, לואי תומאס, אחד מן האחראים על התעמולה במטה, ויליאם קוגמן והאל הרימן (Hariman), עבדו עם אופנר אם כעמיתים אם כממונים.

כמו יצחק ברמן גם אופנר הקים, לצד פעילותו האינטנסיבית והשגרתית במסגרת ה-OWI והמשימות שהוטלו עליו, מערך מודיעין וסיוע שחרגו מן המנדט המוגדר אשר העמידו לו האמריקנים. זו הייתה תמצית ההיגיון של שיתוף הפעולה החשאי. רעייתו של אופנר, אילנה (אילי) אופנר, מתורגמנית במשרד ה-OWI, נטלה גם היא חלק פעיל בפעילות הסיוע וההצלה מאיסטנבול. היא הקימה עם מריה באואר, אשת עסקים רבת קשרים ותושייה, גם היא יהודייה יוצאת יוגוסלביה, מערך של שיגור חבילות ליהודים הלכודים באירופה.

כידוע, קולק היה לימים מנכ"ל משרד ראש הממשלה; לאחר מכן הפליא לעשות כראש עיריית ירושלים. יצחק ברמן היה לימים שר בממשלת בגין, יושב ראש הכנסת, וכפוליטיקאי הפגין יושרה מיוחדת במינה. אופנר, בעל תואר דוקטור למשפטים, בחר בתום המלחמה להיות עיתונאי ופרשן פעיל, נציג עיתונים אירופיים מרכזיים בישראל. מן העמדה הזאת השקיף וסיקר שורה ארוכה של אירועים מרכזיים בארץ ובעולם.¹⁷ מה היה פועלן של שלוש הרשתות הללו בתחום המודיעיני ובתחום ההצלה והסיוע ליהודים? מי היו הפעילים המרכזיים בשתי הרשתות? האם היה קשר ביניהן? מה היה הקשר בין לבין רשת 'דוגווד'? מה היה טיב קשריהם של מרכזי הרשתות וחברי הרשתות עם הבריטים, עם האמריקנים, עם שלל גופי המודיעין בכל צד? האם היה גורלן של הרשתות של ברמן ואופנר כגורלה הטרגי של רשת קולק-אבריאלי? על שאלות אלה ננסה לענות על יסוד תיעוד יישובי, של הימין ושל המרכז-שמאלה, של האמריקנים ושל הבריטים.

א. הרשת של קולק ואבריאלי

כאמור, שורשיו של שיתוף הפעולה בין הזרם המרכזי ביישוב לבין הבריטים נעוצים בשנות העשרים. מלחמת העולם השנייה והאתגרים שהעמידה לעם היהודי וליישוב שימשו רקע לניסיונות להעמיקו ולהרחיבו. ניסיונותיהם של חיים וייצמן, נשיא ההסתדרות הציונית, הלורד מלצ'ט, נשיא ארגון מכבי, ובן-גוריון להציע לבריטים ולאמריקנים ברית של ממש, היו המסד הרעיוני והמסגרת התפיסתית לניסיונות

17 בין העיתונים שאופנר היה נציגם בארץ: *The Christian Science Monitor*, Boston, Mass.; *The Observer*, London; *Die Welt*, Bonn; *Basler Zeitung*, Basel; *The Jewish Chronicle*, London; *International News Service*, New York. כמו כן שימש אופנר כיועץ התקשורת בשגרירות ישראל בווינגטון בין השנים 1961-1960 ויועץ למשלחת ישראל באו"ם בשנים 1961-1962. על תקופת פעילותם באיסטנבול ראו, טדי ועמוס קולק, ירושלים אחת, תל-אביב 1979 (להלן: קולק, ירושלים אחת); יצחק ברמן, בימי סער, תל-אביב 1993 (להלן: ברמן, בימי סער).

שהתגלגלו עד איסטנבול. ההצעות שהונחו בפני אדמירל גודפרוי, ראש המודיעין של הצי הבריטי, והפגישות עם ויליאם דונובן ואלן דאלס בשנים הראשונות של המלחמה, הן דוגמאות מובהקות לניסיונות הללו.¹⁸

ביולי 1940 יצא לתורכיה אליהו אפשטיין (אילת), מבכירי המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, ואיש עתיר ניסיון וקשרים בקרב חוגים שונים במזרח התיכון, כדי להבטיח את פעילותה שם ולמסדה. מיד לאחר הפרסום הרשמי של דבר ההשמדה, בסוף נובמבר 1942 וראשית 1943, הובן ביישוב כי יש להרחיב ולחזק את נציגות היישוב באיסטנבול, הצוהר המרכזי אל שטחי הכיבוש. ואכן, מאותו שלב הלכה וגדלה שם נוכחות נציגי היישוב. בסוף פברואר ובמחצית הראשונה של מארס 1943 שהו שם אליעזר קפלן ואליהו אפשטיין כדי ללמוד את אפשרויות הסיוע וההצלה באופן בלתי אמצעי. חשוב היה כי דווקא קפלן, האיש השני או השלישי בחשיבותו בהייררכיה של הנהלת הסוכנות היהודית, הגזבר, איש הכספים הקפדן והנוקדני, ילמד בעצמו מהן האפשרויות, מהם הסיכויים ומהם הסיכונים. בשובו מ'סיוור מפקדים' זה טבע את המונח, אשר יאפיין מכאן ואילך את ניסיונות היישוב להציל את יהודי אירופה: המצב מורכב, הסיכויים נמוכים, הסיכונים רבים, אך היישוב צריך לנהוג כמי 'שיוורה חץ בערפל'.¹⁹

טדי קולק יצא לאיסטנבול במאי 1943. הוא צויד במכתבים לבעלי התפקידים השונים בשגרירויות ובקונסוליות של בריטניה וארצות הברית, ולבעלי תפקידים אחרים אשר פתחו בפניו דלתות לאנשים אלה. היה זה ניסיון לבנות את המצע למימוש מדיניות ה'ירי בערפל', ולהעמיד במרכזה של חבורת הפיקוד הקדמית הזאת את אחד מאנשי אמונו של בן-גוריון. הוא היה איש מעשה, 'קבלן' ביצוע מלב הזרוע המבצעית שאותה ייחדו בן-גוריון ושותפיו למשימות מיוחדות מעין אלה.²⁰ בפתק שנשא קולק בכיסו, רשם אפשטיין כי חשוב שייפגש עם ברי, קלי, גיבסון וויטול ועוד.

18 על ניסיונותיו של חיים וייצמן לרקום קשרים עם שירותי המודיעין הבריטים ועל המשא ומתן החשאי שניהל בן-גוריון עם דונובן ודאלס ראו, NA, RG 226, Entry 142, Box 5, 21.5.1942, Emanuel Neumann to Arthur J. Goldberg; Ibid., 23.5.1942, Goldberg to Emanuel Neumann; ibid., 8.6.1942, A.W. Dulles to R. Willson; ibid., 10.6.1942, Goldberg to Harry M. Fisher; ibid., 5.6.1942, Goldberg to A.W. Dulles; ibid., 23.6.1942, A.W. Dulles to Robert Cresswell, ראו, פרילינג, חץ בערפל, עמ' 386, 406-403, בהתאמה. על יוזמתו של הלורד מלצ'ט ראו, גלבר, שורשי החבצלת, עמ' 468.

19 על התבטאותו של קפלן ראו, מנחם בדר, שליחויות עצובות, מרחביה 1954, עמ' 60; דו"ח בהנהלת הסוכנות היהודית, 28.3.1943, אצ"מ, S26/1237.

20 'מערכת מקבילה' – מעין מערכת דיון, תכנון והכרעה ליד גופי ההנהגה ה'חוקיים' וה'מוכרים'. ראו, פרילינג, חץ בערפל, עמ' 737-738; זאב צחור, 'המוסד לעלייה ב' – מקור הסמכות', קתדרה, חוב' 39 (אפריל 1986), עמ' 178-162. לפי פורת, הנהגה במלכוד, עמ' 383, היו עוד כמה אנשים שהוכנסו בסוד העניין: מ' ניישטט, ד' רמז, י' שפרינצק וא' גולומב.

טדי (תיאודור) קולק, יליד וינה וחבר קיבוץ עין גב, היה בן 32 באותה עת. הוא יצא לאיסטנבול בתקופה של חרפה ביחסי הבריטים עם היישוב, על רקע חששם כי היישוב מתארגן ומתחמש בחשאי לקראת אפשרות של מרד. עם זאת, היה זה אחרי חתימתו של הסכם סימונדס-שינד ('שמעון' = סימונדס-דני' = שינד, 15 בינואר 1943), שקבע, בין השאר, את המסגרת העקרונית לשיתוף הפעולה החשאי, שכלל פעולות מיוחדות בתוך השטחים הכבושים.²¹

תכניות ההחדרה השונות החלו להתגלגל אפוא כבר בסוף 1942, ובפברואר 1943 כבר נעשו על בסיס של הסכם חשאי אך רשמי. עם זאת, לאכזבת רבים, הן הניבו עד מאי 1943 צניחה בודדת אחת: פרץ רוזנברג הוצנח כאלחוטאי במשלחת הבריטית הראשונה אצל טיטו ביוגוסלביה. למרות הקצב האטי, המאכזב, והקשיים שהתגלעו בדרך המשיכו משה שרת, ראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, וזסלני, ממקימי קהילת המודיעין של היישוב ושל מדינת ישראל, בניסיונותיהם לזרז את הצנחתם של בחורים ארצישראליים רבים יותר באזורים הכבושים. הם שאפו לצקת תוכן של ממש בתכנית המקורית להחדרת גדוד, אם לא גדודי, קומנדו ארצישראליים לתוך אירופה.²² באוקטובר 1943 הוצנחו ליובה גוקובסקי ואריה פיכמן ברומניה. שליחותם לא עלתה יפה – הם צנחו רחוק ממקום היעד ונתפסו מיד עם נחיתתם. עד לסוף המלחמה שוגרו 37 צנחנים אל תוך אירופה. שבעה מהם לא שבו, וחלק מהם – חנה שנש, למשל – קנו לעצמם מקום בפנתיאון הגבורה של ישראל הצעירה.

קולק ואבריאל היו שותפים בבניית זהותם הברווזית של הצנחנים ושאר המיועדים להחדרה, למקרה שייפתסו או, להבדיל, כדי שייטמעו באוכלוסייה המקומית. הוכנו מסמכים מזויפים, דרכונים חתומים בידי הרשויות המקומיות השונות, מסמכי מסע, רישום בפנקסי הקהילה, בגדים ודשי בגד מקומיים – כל מה שצריך סוכן-מרגל לצורכי תנועתו החופשית בשטחי האויב. דרך משרד החקירות שהופעל באיסטנבול ובאמצעים אחרים לגיוס מודיעין מבצעי, הוכנו כתובות של בתיים בטוחים ושל אנשי קשר מקומיים – כל מה שמתאים ונדרש לצייד בו את החודרים. לצורך זה הם הסתייעו באנשי איסטנבול של ה-SIS כמו הרולד גיבסון, שעמד גם מאחורי הסכם סימונדס-שינד, שיגור

21 הסכם טוני-דני, 15.1.1943, אצ"מ, S25/8883; זאב הדרי, צומת קושטא: שליחות כנגד כל הסיכויים, 1942-1945, תל-אביב 1992 (להלן: הדרי, צומת קושטא), עמ' 259. הדרי מציין כי הרעיון עלה בסוף ינואר, אולם הגישושים החלו קודם לכן, וכאמור כבר באמצע החודש ניסו לגייס גם את סימונדס לעניין.

22 על התכנית להחדרת גדודי קומנדו ארצישראליים ראו, פרילינג, חץ בערפל, עמ' 416-428; גרשון ריבלין, רחבעם עמיר ושמואל סטמפלר (עורכים), צנחני התקווה, תל-אביב 1995 (להלן: ריבלין ואחרים, צנחני התקווה), עמ' 90-91; שרתוק לג'וזף [יוסף], 30.11.1942, אצ"מ, S25/1681; דברי יוסף בפרוטוקול הנה"ס, 13.12.1942, אצ"מ.

הצנחנים הראשונים והמגמה להרחיב את שיתוף הפעולה. עוד סייעו לקולק (ואחר כך גם לאבריאל) מקרב הבריטים באיסטנבול מייגור ארתור ויטול וקומנדר וולפסון. בשעה ששיתוף הפעולה עם הבריטים התקדם בעצלתיים, נפתח כיוון חדש שנחשב בעל סיכויים, הפעם עם אנשי מודיעין אמריקנים. עם כניסתה של ארצות הברית למלחמה ניכרה בסוף 1942 תנופה בפעילות המודיעין האמריקני באגן הים התיכון. ההתעוררות השתלבה בתהליכי ההתארגנות של גוף הביון החדש של ארצות הברית, ה-OSS. ארגון זה הוקם באמצע 1942, ועד מהרה היה לסוכנות תוססת, נמרצת ורבת זרועות אשר העסיקה תוך זמן קצר כ-7,000 עובדים בארצות הברית ומחוץ לה.²³ תחנת ה-OSS באיסטנבול החלה לפעול באפריל 1943. מפקדה, לנינג מקפרלנד, היה בנקאי משיקגו, שנהג לדווח ישירות לדונובן בווישינגטון. שלוחה טרייה זו הופקדה על איסוף מודיעין, על פעולות חבלה ועל קשירת קשרים עם מחתרות וגורמים אנטי-נאציים בארצות הבלקן, במזרח אירופה ובמרכזה, וככל האפשר גם בתוך גרמניה עצמה. התעמולה והלוחמה הפסיכולוגית היו בעיקרן באחריות ה-OWI. חלוקת התפקידים התקיימה ככל שאפשר להגדיר ולקיים את גבולות הגזרה שבין סוגי הפעילות הללו באופן חד משמעי. יוון, בולגריה, יוגוסלביה, רומניה, הונגריה, צ'כוסלובקיה ואוסטריה היו תוך זמן קצר להפליא זירת הפעולה של שתי הזרועות המודיעיניות הללו של ארצות הברית.

שליחי היישוב באיסטנבול וקולק במוקדה של הזרוע החשאית של הנהלת הסוכנות היהודית נערכו באותה עת ממש באותם כיוונים, ומבחינתם לא יכול היה להיות עיתוי מוצלח יותר להופעתה של השלוחה החדשה של ה-OSS במקום. הכרעתו האסטרטגית של בן-גוריון, כבר לאחר ועידת סנט ג'יימס (פברואר 1939), לחתור לברית עם ארצות הברית, והצורך הדחוף של האמריקנים להניח רשתות מודיעין בלב אירופה, יצרו את הרושם כאילו קיים מצע מצוין לפעולה משותפת.²⁴ ההנחה הייתה כי לאמריקנים, ה-Johnnies who came lately, כפי שכונו בלשונם המזלזלת של עמיתיהם הבריטים, אין תשתית מודיעינית משמעותית באירופה ובמזרח התיכון, והם נדרשים, ממש כמו אנשי היישוב, על אף הבדלי הגודל והעוצמה, לכל קשר אשר יאפשר להם לפרוס רשתות מודיעין בלבה של אירופה.

קולק הגיע לאיסטנבול במאי 1943 והבין היטב את ההזדמנות המיוחדת שהעמידה לו המציאות. כמו האמריקנים גם הוא נדרש במהירות למערך ענף של קשרים באירופה. נראה היה לו כי עם האמריקנים יהיה הרבה יותר קל להבקיע לתוך היבשת. כך היה קולק תוך זמן קצר לאיש קשר מרכזי בין היישוב המאורגן לבין המערך החשאי

23 ראו הערה 16 לעיל.

24 על הנחת המסד לקשר עם האמריקנים ראו הערה 18 לעיל, המשא ומתן שניהל בן-גוריון עם דונובן וראלס.

האמריקני ורשת 'דוגווד'. אלא שגם קולק וגם שותפיו החדשים מקרב האמריקנים לא היו זהירים דיים בבדיקת טיבה האמיתי של רשת זו.²⁵

לקלות הרבה שבה נרקם הקשר בין האמריקנים לבין קולק, וביניהם לבין 'דוגווד', תרם מהלך שקדם להגעתו של קולק לאיסטנבול. מקורו היה בפועלם של השליחים הראשונים שהגיעו מן היישוב לאיסטנבול בסוף נובמבר ובדצמבר 1942. מיד עם בואם ניסו השליחים להחיות ולהרחיב את הקשר עם ראשי הקהילות, אנשי המשרדים הארצישראלים, פעילי תנועות הנוער, המפלגות והתנועות, החברים, ובני המשפחה שנותרו באירופה. מכתבים רבים שוגרו אליהם בבחינת 'שלח לחמך על פני המים'. רבים מן המכתבים הללו לא נענו, חלקם אבד בדרך, חלק אחר, התברר כדיעבד, נתפס על ידי הגסטפו ושאר 'שוחרי הטוב' שפעלו בחשאי בארצות הכבושות, וחלק לא נענה משום שהנמענים כבר נרצחו במחנות או מתו מן הקור, הרעב והמחלות בגלגולים קודמים של הפתרון הסופי. אבל פה ושם היו גם הצלחות. אחת מהן הייתה תשובתו של שמואל (סמו) שפרינגמן, חבר ועד ההצלה בבודפשט. שפרינגמן הבין מיד מהי 'דרישת שלום מבן הדוד בארץ' כאשר קיבל את הגלויה מ'שרקה מנדלבלט', אחד הכינויים המחתרתיים של פעילי היישוב באיסטנבול.²⁶ הוא חיפש אדם שייסע לאיסטנבול, ייצור מגע עם שולחה של אותה דרישת שלום שתומה וכך, אולי, ייסלל אפיק לקשר, לסיוע ולהצלה. למרבה הפלא הצליח. תוך זמן קצר עמדה לרשותו מערכת שכללה לפחות חמישה בלדרים 'מתנדבים' מרכזיים: רודי שולץ ואריך פופסקו, יוסף וינינגר, פריץ לאופר ובונדי גרוס. הבלדרים החלו להגיע לאיסטנבול כבר בחודשים הראשונים של 1943, ותוך זמן קצר נראה היה ששליחי היישוב הצליחו להקים קשר עם מרכזים יהודיים בהונגריה, בולגריה, רומניה ואפילו בפולין.

25 באיש וברשת שהוקמה סביבו עסקו בשנים האחרונות כמה חוקרים: ברי רובין, שלמה אהרונסון, יהודה באואר וריצ'רד ברייטמן. מחקריהם מהווים תרומה רבה לשדה המחקר הזה בניסיונם למקם את הרשת במכלול הניסיונות להציל יהודים באמצעות משא ומתן עם הנאצים ובהקשרים הבינלאומיים הסבוכים של עניין ההצלה. ראו, רובין, אינטריגות; באואר, יהודים; אהרונסון, מעצמות הברית; Richard Breitman, *The Architect of Genocide: Himmler and the Final Solution*, New York 1991

26 שרקה מנדלבלט הייתה יהודייה בעלת נתינות תורכית, והרשתה לשליחים להשתמש בכתובתה לצורך ההתכתבות שניהלו עם אנשים באירופה. ראו, הדרי, צומת קושטא, עמ' 30. על ירוט המכתבים בידי הנאצים ראו על פעולתו של הנס ולטי, עיתונאי שווייצרי, בלדר של פעילים ציונים אשר התברר כסוכן כפול, וכמי שמסר בין השנים אוקטובר 1942 עד ינואר 1944 את המסמכים אשר הופקדו בידיו. למשל, USA, NA, RG 226, Entry 108A, Box 185; שלמה אהרונסון, דוד בן-גוריון: מנהיג הרנסנס ששקע, ירושלים 1999, עמ' 159-161; אפרים אופיר, ציונים בגוב האריות: התנועה הציונית במלחמת העולם השנייה, תל-אביב 1992, עמ' 364; I. C. Butnaru, *Waiting for Jerusalem: Surviving the Holocaust in Romania*, London 1993, pp. 135-137

הנה כי כן, עוד לפני שקולק הגיע לתורכיה פעל קשר בלדרים בין בודפשט לבין איסטנבול. עם בואו תהה קולק מה יוכל לעשות כדי להעמיק את שיתוף הפעולה עם האמריקנים והבריטים. הרעיון שעלה במוחו היה לנסות לשווק-לשדך להם את מה שנראה כרשת מבטיחה שהוקמה במהירות כמעט מסחררת וזרועותיה הגיעו למקומות שונים באירופה. הבעיה הייתה שקולק ואנשי היישוב לא פעלו לבדם בזירה ההיא, והיו עוד שעמדו על טיבו של הצורך המשותף של האמריקנים, הבריטים ואנשי היישוב בדבר קשר חשאי ומידי אל תוך אירופה. הראשון שהטיב להבין זאת היה 'דוגווד', הגורם השני היו הנאצים.

'דוגווד' (ורד בר), היה שם הקוד שנתנו האמריקנים לאלפרד שוורץ, יהודי ממוצא צ'כי שהקים וריכוז רשת מודיעין שפעלה באירופה מן המוקד שלה באיסטנבול. גרעין הרשת הזאת כבר פעל כשקולק והאמריקנים הגיעו לתורכיה. לא חלף זמן רב והאמריקנים, קולק ו'דוגווד' היו לפותים אלה באלה, שלא בטובתם. מי קישר בין 'דוגווד' לבין האמריקנים? יש לפחות שתי תשובות לשאלה הזאת: לפי אחת המקשר היה גיבסון ולפי השנייה קולק. ייתכן גם ששניהם הקימו את השידוך הזה בנפרד. קולונל גיבסון, מפקד ה-SIS באיסטנבול, היה בשעתו מפקד SIS בפראג, היו לו קשרים רבים במרכז אירופה, והוא היה ותיק גם מקולק וגם מאנשי ה-OSS באיסטנבול.²⁷

לא ברור מי שידך בין 'דוגווד' לקולק. ייתכן שגם כאן היה השדכן גיבסון, ואולי מישו אחר מהרשימה שהכין אפשטיין לקולק לקראת צאתו לאיסטנבול; אפשר ש'דוגווד'-שוורץ עצמו. בקהילה התוססת של מהגרים מתנגדי המשטרים הנאצים-פאשיסטים, דיפלומטים, אנשי צבא ומודיעין, עיתונאים, אנשי עסקים, מהמרים, רקדניות ומארחות במועדוני הלילה, מלצרים ומלצריות במסעדות השונות באיסטנבול, לא קשה היה למצוא איש שייטול על עצמו מלאכת תיווך כזאת. לימים הסביר שוורץ כי מניעיו העיקריים להקמת הרשת ולחבירה לאמריקנים, לבריטים, ליישוב ולכל מי שהיה במחנה הזה היו רצונו לתרום לחיסולו של היטלר, לעשות להשבת הדמוקרטיה לגרמניה ולאוסטריה וליטול חלק במאמץ לחסום את השתלטותה של רוסיה הקומוניסטית על כל אירופה.

'דוגווד', אלפרד שוורץ, היה יהודי צ'כי, יליד צפון בוהמיה, בן 39, כשקולק פגש בו לראשונה; איש עסקים אמיד ובעל חברה לייצור ולשיווק של ציוד מכני חקלאי וימי, שהיו לו קשרים עסקיים ואישיים הדוקים עם סוחרים ותעשיינים בגרמניה, באוסטריה ובצ'כיה. הוא ידע תורכית ונמנה עם מקורבי הממשל. כשפרצה המלחמה החליט להקדיש את זמנו גם למלחמה בנאצים, ופנה אל קהילת המגורשים והמהגרים מגרמניה ומאוסטריה, שרבים מהם היו אנטי-נאציים. גם ד"ר פרנסיס אופנר בנה חלק מקשריו באירופה באמצעות אנשים מתוך הקבוצה הגרמנית האנטי-נאצית הזאת.

עוד לפני שגיבסון או קולק הציעו לאמריקנים להשתמש בשירותיו של שוורץ, פעלה הרשת שלו בשירות הבריטים וחוגים צ'כים אנטי-נאציים. משעה שהרשת החלה לשרת גם את היישוב, כונה שוורץ 'שחורי' או 'השחור' בפי אנשי היישוב, תרגום פשוט של 'שוורץ' מידיש או מגרמנית.²⁸

מקוצר היריעה לא נוכל להציג את כל הדמויות שפעלו ברשת זו. ננסה אפוא לשפוך עליה אור באמצעות שלוש דמויות מרכזיות: רודי שולץ, בונדי גרוס ופריץ לאופר. רודי שולץ היה הבלדר הראשון שיצר נתיב למשלוח סיוע אל תא מחתרת יהודי בפולין וחזר משם ועמו הוכחה מוצקה כי אכן הגיע לשם. הוא הגיע לתא בקולומביה, הפקיד כסף פולני בשטרות קטנים וחזר עם אישור מסירה בשלהי מאי 1943. בואו עורר התרגשות רבה בקרב השליחים באיסטנבול. וניה פומרנץ, מנחם בדר וטדי קולק, שזה אך עתה הגיע, דיווחו על כך לבן-גוריון במכתב נרגש.²⁹

מי היה רודי שולץ? שפרינגמן סיפר כי שולץ התאהב בכתבנית שלו (של שפרינגמן), ולאחר שרכש את אמונה סיפר לה על הזדהותו עם מצבם הקשה של היהודים ועל נכונותו לסייע להם. המזכירה המאוהבת קישרה בין אהובה לבין שפרינגמן. מן הנקודה הזאת עד לשיגורו של שולץ לאנשי איסטנבול עם מכתבי המלצה, ומאיסטנבול לקולומביה הייתה הדרך קצרה למדי.³⁰

בתיאוריהם המאוחרים של פומרנץ ואבראל תואר שולץ כיליד וינה, כאדם אמיץ, וגם כמי שהיה עבריין והרפתקן שגויס לגסטפו ופעל מתחנת שטוטגרט. שניהם העידו כי שפרינגמן יצר את הקשר בינם ובין שולץ ובלדרים חשובים אחרים – וינינגר, פופסקו וגרוס. גם הם באו מבודפשט לאיסטנבול עם מכתבי המלצה של שפרינגמן והשתלבו ברשת להפליא.³¹

היום יודעים החוקרים כי שולץ היה בראש ובראשונה סוכן גרמני, שמשימתו הייתה התחקות אחר תנועות מרי, וכי הוא השתייך לאבווהר (המודיעין הצבאי הגרמני) ולא לגסטפו, לפחות כאשר התוודע לשליחים באיסטנבול. עוד ידוע שמשימתו העיקרית הייתה ללמוד על תנועות מטבע בשוק השחור. הוא התמחה בכך בצרפת, ואפשר שגם כאן הייתה משימתו לנסות ללמוד מה מחדירים היהודים אל תוך אירופה הכבושה, ואולי גם לבדוק עד כמה משתמשות בעלות הברית בנתיבי הברחה של היהודים, מה הן

28 דוגמה לשימוש בשם הקוד 'שחורי' ראו, למשל, קולק לחברים 12.10.1943, אצ"מ, S25/22685.

29 וניה, שינד וקולק לבן-גוריון, 25.5.1943, אצ"מ, S25/22865; אבראל לזסלני 3.11.1943, שם, S25/22685, ובהמשך מידע על 'האיש המרכזי שעשה את שליחותנו אצל צביה', כלומר בפולין; וניה פומרנץ אל מערכת למרחב, 26.6.1955, אב"ג.

30 על רודי שולץ ראו, באואר, יהודים, עמ' 154; פרילינג, חץ בערפל, עמ' 447-449.

31 עוד על שולץ ראו, אהוד אבראל, פתחו שערים, תל-אביב 1976, עמ' 129-130; הדרי, צומת קושטא, עמ' 327-332. על גרוס, פופסקו ווינינגר ראו, אבראל, שם, עמ' 121-124, 129-130; באואר, יהודים, עמ' 130-131, 153-155.

מחדירות באמצעותם, וכיצד ליירט זאת אליו ואל שותפיו. אבריאל כתב גם כי שולץ השתדל להגיע אל הארגונים החשאיים הבריטיים באמצעות הנתיב היהודי. סיפור ההתאהבות בכתבנית היהודית מן התא המחתרתי היהודי בכודפשט היה אפוא חסר שחר.

בונדי גרוס, או 'הקטן', לשון היפוך ל'גרוס' בפי השליחים, נודע בשמות נוספים: אנדרי גיאורגי, אנדור, אנדריאס, בנדי, אנטל. האמריקנים כינוהו 'טריליום'. הוא היה אחד הבלדרים הראשונים שגייס סמו שפרינגמן בכודפשט, אולי הסגוני והמפוקפק ביותר ביניהם. גרוס היה יהודי מומר לקתוליות ועבריין מוכר. בגיל 21 היה בעליו של בית קפה שהיה מוקד להתעניינות המשטרה בכודפשט. הוא היה כבן 38 כאשר שפרינגמן, בן מחזורו בבית הספר, נפגש עמו באחד מבתי הקפה בכודפשט והציע לו להצטרף לרשת הבלדרים. גרוס היה אז 'מלך' מבריחי הכספים, הזהב, היהלומים והשטיחים הפרסיים, גנב בעל ותק רב ושותף לדבר עבירה בשורה של תחומים מפוקפקים.³²

גרוס נעצר ב-1941, נדון בהונגריה לשנה וחצי מאסר ובמהלך מעצרו הציע את שירותיו לאבווהר; מעסיקתו הייתה שלוחת שטוטגרט של האבווהר. הוא שוגר לשווייץ ללקט מידע כלכלי, הועבר ביוני 1942 לסופיה ובאוגוסט 1942 שב לכודפשט. עקב חרב המאסר שהמשיכה להתהפך מעל ראשו, וגם כדי לשפר את תשתית עסקיו הפרטיים, הוא החל לשרת גם את המודיעין הצבאי ההונגרי, ובעיקר את ראש המודיעין ההונגרי, אנטון פון-מרקלי. עם זאת, לא ניתק את קשריו עם האבווהר והיה לסוכן כפול. באותו זמן, פחות או יותר, גייס אותו גם שפרינגמן. כך, תוך זמן קצר, הפך גרוס לסוכן משולש הפועל במקביל בשירות הנאצים, ההונגרים ואנשי היישוב. כל אותו זמן, כדי להבטיח את עתידו הכלכלי, המשיך לנהל את עסקיו המגוונים, ובהם שורה של חברות קש ששירתו את האבווהר והעשירו אותו עצמו.³³

גרוס היה בלדר יעיל בשל קשריו הכלכליים המסועפים, והפעיל ביותר מבין הבלדרים שהפעילו שליחי היישוב באיסטנבול. הוא הבריח כספים ומכתבים למען השליחים באיסטנבול כל שנת 1943, ואף רכש מהם אבנים טובות. בפרשת שליחותו של יואל ברנד, במאי 1944, שעמו יגיע לאיסטנבול, ימלא גרוס תפקיד חשוב ומכריע. אז גם יתברר עד כמה נטה גרוס לשרת מתוך 'נאמנות' עמוקה, ובמקביל, את כל האדונים שפעלו בסביבה.³⁴

32 על בונדי גרוס ראו, באואר, יהודים, עמ' 130-131, 153, רובין, אינטריגות, עמ' 191; NA RG 226, Entry 172, Box 4, Folder 234; NA RG 226, Entry 94, Box 554, Folder 30, 13.6.1944

33 עוד על בונדי גרוס ראו, אבריאל, פתחו שערים, עמ' 124-121, על המפגש בקפה 'פריזטה' בכודפשט שהיה מפגש של מבריחים ומרגלים בכודפשט.

34 שלום רוזנפלד, תיק פלילי 124/53: משפט גרינואלד-קסטנר, תל-אביב 1955, עמ' 81-82.

פריץ (פרנטישק) לאופר היה יהודי יליד פראג, אדם גדל מידות, בן למשפחה עתירת הון ששלחה אותו לפעילות מסחרית, ואשר גויס כבר בשלב מוקדם על ידי ה-SD או על ידי הגסטפו לפעולה נגד המחתרת הצ'כית. כדרך עמיתיו האחרים למקצוע, גם לו היו שמות נוספים: המנהל שרודר, לודוויג מאייר, קרל היינץ ומ-1943 גם 'איריס' בקוד האמריקני, וכמי שפועל ברשת 'דוגווד'. הוא גויס בשיטת סחיטה מקובלת, ונדרש לשרת את מפעיליו שאם לא כן יבולע מאוד ליקיריו. כך גויס גם פאול ארנסט פקנהיים, יהודי מפרנקפורט, שנשלח לרגל בארץ ישראל תחת השם 'פאול קוך'.³⁵

באפריל 1941 החל לאופר לשרת את האבווהר כמושתל בתוך המחתרת הצ'כית, וביוני יצא לאיסטנבול כדי להביא 5,000 דולר למימון פעולותיה של המחתרת הצ'כית. הוא חזר משם עם מתנות יקרות לאשתו. התנהגותם הבזבזנית של בני הזוג עוררה כנראה את חשדם של אנשי המחתרת. בנובמבר 1941 נמסר לאמריקנים שלאופר בוגד במחתרת הצ'כית בשירות האבווהר, אך מידע זה לא שיבש יתר על המידה את המשך הקריירה שלו. נתיב הבלדרות העיקרי שלו היה בודפשט-וינה, אך הוא ביקר גם בצ'כוסלובקיה, בשווייץ ובאיסטנבול.

מעורבותו של לאופר ברשת, כמו של גרוס, הגיעה לשיאה ב-1944 סביב שליחותו של יואל ברנד. אז פעל לאופר תחת השם 'המנהל שרודר', כאחד מן הנאצים הנושאים ונותנים עם קסטנר, ברנד ושותפיהם למשא ומתן בבודפשט. ככל שאנו יודעים התודע קולק ללאופר בין מאי לאחד מחודשי הקיץ של 1943, ובאותה שעה היה לאופר-איריס סוכן שפעל גם לטובת המחתרת הצ'כית, למען שוורץ-דוגווד, ובעיקר למען האבווהר.³⁶

כאמור, שולץ, גרוס ולאופר לא היו הבלדרים היחידים אשר תוך זמן קצר פעלו בקשר עם קולק ואחריו עם אבריאל. לצדם פעלו אריך פופסקו, יוסף וינינגר ותוך זמן לא רב גם קבוצה הונגרית: לויטנט-קולונל אוטו האץ דה-הצגסי, עוזרו פרנץ (פערי) בדיוני ולותר קובס. אוטו האץ הגיע לאיסטנבול בשליחותם של קצינים בכירים בצבא הונגריה אשר ביקשו לאותת למערב כי הונגריה מוכנה לנקוט קו פעולה עצמאי מגרמניה, ואף מעבר לכך, בתנאי שבעלות הברית יסייעו לה. כפי שנראה להלן, גם ד"ר פרנסיס אופנר וברמן נועדו עם שליחים הונגרים שונים, פחות או יותר באותו זמן. שתי דמויות נלוו אל האץ בפגישותיו: לותר קובס שנהפך מאוחר יותר ל'ג'קרנדה' ברשת 'דוגווד', ופרנץ (פערי) בדיוני, מאוחר יותר 'ורוד'-פינק' באותה רשת. שלושתם קשרו קשרים שונים עם אנשי היישוב. אחד משיאי הקשר הזה היה הצעה לפתיחת משא ומתן

35 על לאופר ראו, אהרונסון, מעצמות הברית. על פאול פקנהיים ראו, מיכאל בר-זהר, מזימה: סיפור המרגל היהודי של היטלר, ירושלים 1992, עמ' 27-39, 90-92.

36 פרלינג, חץ בערפל, עמ' 457-458. על חלקו של לאופר-שרודר בפרשת ברנד ראו, שם, עמ' 682-683; באואר, יהודים, עמ' 129-130; רובין, אינטריגות, עמ' 192.

ישיר בין עילית נאצית לבין ראשי היישוב, שהובאה בפני מנחם בדר באיסטנבול, בקיץ 1944.³⁷

האץ ושולחיו סברו שאנשי היישוב יכולים להיות ערוץ אל נציגים של בעלות הברית באיסטנבול. כאשר הגיע האץ בקיץ 1943 לאיסטנבול ונפגש עם קולק ואבריאל (שצורף בינתיים כתגבורת לקולק), הוא היה הנספח ההונגרי לענייני צבא בסופיה, בירת בולגריה. מיקומה הגאוגרפי ו'עסקים' אחרים שהיו לשליחים באותה עת בבולגריה נדמו כהזדמנות להשתמש בקשריו לענייני הסיוע וההצלה. כיצד הגיע האץ אל קולק? וכיצד הגיע האץ אל שוורץ ורשת 'דוגווד'? התשובה לשתי השאלות היא גרוס. גרוס הציג את האץ בפני קולק, וקולק סבר שראוי להציגו גם בפני האמריקנים. הוא ביקש מגרוס לארגן פגישה בהשתתפות האץ, גרוס, קולק וקפטן סדריק סיגר. לקולק הייתה זו הזדמנות טובה להתוודע אל סיגר ואנשיו ולהפגין בפניהם את יכולתו של היישוב לקשור קשרים עם דמויות בכירות בארצות הציור.³⁸ באותה פגישה הוסכם שהאמריקנים ישתפו פעולה עם שולחיו של האץ, ולשם כך יישלח להונגריה מכשיר קשר. גרוס הוא שטיפל כעבור זמן מה בהחדרתו של מכשיר קשר. הופעתם של האץ ועוזריו הגדילה את נקודות ההשקה והחיתוך בין מעגלי המשתתפים ברשתות השונות: האמריקנית, הבריטית, היישובית ורשת 'דוגווד'. רק כעבור זמן התברר שאותם בלדרים שימשו גם את 'דוגווד', את הבריטים, את האמריקנים, ובעיקר את הנאצים.

מכל מה שראו ולמדו קולק ואבריאל באיסטנבול, בסוף אביב ראשית קיץ 1943, הם התרשמו כי יש בידיהם רשת בלדרים, ובאמצעותם מסתמנות הזדמנויות גדולות לסיוע ולהצלה. במחצית השנייה של יוני יצא קולק לארץ ומסר את ממצאיו. הוא פירט את היקף התקציב הדרוש לו למימוש הפעילות ואף הציע לקפלן שיטות להעברת הכסף בהיחבא לאיסטנבול.³⁹ במהלך ספטמבר 1943 חש קולק מספיק בטוח בשירותים הטובים שהעניק לאמריקנים והזמין רשמית את סיגר לבוא ולבקר בארץ. הוא ביקש כי סיגר ייפגש עם ראשי המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית כדי לבדוק באילו תחומים ניתן לשתף פעולה. אחד הרעיונות היה לנסות להעמיק את שיתוף הפעולה גם בצפון אפריקה ההולכת ומשתחררת מכוחות גרמניה. במקביל פעל זסלני מהארץ לפתיחת ערוץ ישיר נוסף לאמריקנים דרך מפקדת ה-OSS בקהיר.⁴⁰

לא ברור עד תום מתי התגלה לראשונה שאותה רשת אשר עליה בנו קולק ואבריאל, האמריקנים, ואולי גם הבריטים המנוסים והזהירים יותר היא רשת גרמנית, ושהבלדרים

37 פרילינג, חץ בערפל, עמ' 701-714; הנ"ל, איסטנבול, עמ' 229-277.

38 אבריאל לזסלני, 3.11.1943, אצ"מ, S25/22685, דיווח על פעולותיו בשבועות האחרונים. שיחה עם טדי קולק, 1994, משרדי קרן ירושלים. השיחה התקיימה ביוזמת אתי פולק מ'קול ישראל'.

39 טדי, איסטנבול, לכספי [קפלן], 9.7.1943, אצ"מ, S25/22685; וניה, שינד וקולק לבן-גוריון, 25.5.1943, אצ"מ, S25/22685.

40 על מהלכי ההתקרבות לאמריקנים ראו, קולק לחברים, 12.10.1943, אצ"מ, S25/22685.

והסוכנים הרב תכליתיים הללו הם בעצם אנשי האבווהר וגסטפו, ולאמיתו של דבר כל המבנה הזה פועל בעיקר לטובת הגרמנים. אנחנו יכולים להצביע על כך שכבר בסוף 1943 התחזור לאבריאל ולקולק כי לא היו זהירים דיים. מעצרו של אריך פופסקו והיעלמותו, והסכנה כי הוא 'יזמר' ויסגיר את שמות מפעיליו וכו' עוררו דאגה גדולה והצביעו על העדר מידור מספק והקפדה על כללי פעולה בסיסיים המתחייבים בריגול.⁴¹ הם עדיין לא ידעו כי פופסקו הוא איש אבווהר, ולכן פשוט ידווח לשולחיו... סיפור הקמתה של הרשת של קולק ואבריאל, שחזור פעילותה, ניתוחה והערכתה מחייבים הרחבה החורגת מגבולותיו של מאמר זה, והמתעניין יוכל להרחיב בכך במחקר המעודכן.⁴² אולם, גם ממה שתואר לעיל אפשר להתרשם כי הנאצים פענחו היטב את רצונותיהם, את תקוותיהם ואת תכניותיהם של אנשי היישוב, שעיקרן היה להבקיע במהירות הרבה ביותר אל אחיהם ואחיותיהם הלכודים באירופה, ו'סייעו' להם להקים את הרשתות שנדרשו להם נואשות. מאותו שלב, אפשר לקבוע, רק מעט מאוד ממה שהתכוונו שליחי היישוב לעשות בחשאי בתוך שטחי הכיבוש, נותר חסוי ונסתר מעיניהם הבוחנות של אנשי האבווהר והגסטפו. נוסף על הקשיים והמעקשים שניצבו בפני השליחים באיסטנבול עמדה להם לרועץ שקיפותן הכמעט מלאה של כוונותיהם, תכניותיהם ופעולותיהם בפני הנאצים.

ב. הרשת של ברמן והרשת של אופנר

במקביל לקשר עם חוגי המרכז-שמאל ביישוב קיימו הבריטים קשר גם עם חוגי הימין האופוזיציוניים להנהלת הסוכנות, להגנה ולנגזרותיהן. קולונל הרולד גיבסון שימש איש קשר בין הבריטים לבין החוגים השונים ביישוב שביקשו לקחת חלק במאמץ המלחמתי. הוא פעל כאיש מודיעין טוב: הוא לא הניח את כל הביצים בסל אחד, ודאג להקים מערכות חופפות כאמצעי למזעור החורים ברשת ולבקרה הדדית.⁴³ כאמור, ברמן הקדים את אנשי היישוב המאורגן בפעילות המושתתת על שיתוף פעולה חשאי בתורכיה. הוא הגיע לאיסטנבול לראשונה בנובמבר 1941, במטרה להקים רשת ביון בבלקן בחסות ה-SOE, אולם בתחילת דצמבר הוחזר לארץ. אולי משום שהיו בממשלת המנדט מי שחשדו כי יציאתו לאיסטנבול כרוכה בהכנות להפלגתן של אניות מעפילים רוויזיוניסטיות מחופי אירופה אל ארץ ישראל.⁴⁴

41 אבריאל לזסלני, 18.11.1943, אצ"מ, S25/22685.

42 ראו, למשל, באואר, יהודים; אהרונסון, בעלות הברית; פרילינג, חץ בערפל.

43 על קשריו של גיבסון עם יצחק ברמן ראו, גלבר, שורשי החבצלת, עמ' 483; ברמן, בימי סער, עמ' 36-38; מכתב ברמן למחבר, 23.11.2000.

44 ברמן, בימי סער, עמ' 33-40; יצחק ברמן בראיון לנתן כהן, המדור לתיעוד בעל פה, המכון ליהדות זמננו, האוניברסיטה העברית בירושלים, תיק מס' (33) 10, ראיון מס' 3, 9.5.1968 (להלן: ברמן, ראיון לכהן), עמ' 6-7.

זמן מה לאחר שובו זומן ברמן לפגישה עם ד"ר בנימין אליאב, חבר הוועד המפקח מטעם הצ"ח על האצ"ל, ועם ד"ר אריה אלטמן, ראש המשרד המדיני של הצ"ח בירושלים. ד"ר אלטמן סיפר לברמן כי ויליאם בוליט, מי שעשה אז במזרח התיכון כשגריר נודד וכשליחו של הנשיא רוזוולט, הצביע בפניו על אפשרות של שיתוף פעולה בין שירות ביון אמריקני לבין האצ"ל.⁴⁵ אלא שגם הצעה זו לא מיהרה להניב פרי: כמה חודשים חלפו וברמן ושותפיו לא שמעו מאומה מן האמריקנים.⁴⁶

בקיץ 1942 חזרו הבריטים וביקשו מברמן שייצא לאיסטנבול כדי ליישם את התכנית לפעילות בארצות הבלקן ובאוסטריה, אותה תכנית שמאז דצמבר 1941 הוקפאה. בראשית ספטמבר 1942, כמעט כשנה לאחר ביקורו הראשון באיסטנבול, חזר ברמן לעיר והוצב במטהו של קולונל הרולד גיבסון.⁴⁷ גיבסון הודיע לברמן כי לא יתערב בשיטות הגיוס והניהול של הרשתות שיקים האצ"ל, ביקש ממנו לנהוג בזהירות והבטיח כי הוא והממונים עליו יתמכו בפעילותו תמיכה מרבית; בכך רמז לניסיונות טרפוד מצד גורמים בריטיים. כל המעיין בתולדות שיתוף הפעולה החשאי בין הסוכנות היהודית לבין הבריטים יגלה שפע של מאמצי סיכול כאלה מצד הגורמים בממשל, בצבא ובחוגי המודיעין, אשר חששו ממחירו המדיני והצבאי.⁴⁸

כחודש לאחר בואו של ברמן לאיסטנבול בא לשם יעקב שיבר, מראשי העלייה הבלתי לגלית של האצ"ל, ועמו מסר חדש מן האמריקנים. הפעם היה זה מסר מלואל פינקרטון, הקונסול הכללי של ארצות הברית בירושלים, אשר התקשר עם ד"ר בנימין אליאב וביקש שיסדיר פגישה בין ברמן לבין רוברט פרקר. גם פינקרטון, ולא נוכל להרחיב בכך כאן, עסק בפעילות חשאית וקשר קרובים עם ראובן זסלני, טדי קולק ואחרים.⁴⁹ רוברט פרקר נשלח לאיסטנבול להקים מרכז לפעילות בבלקן עבור

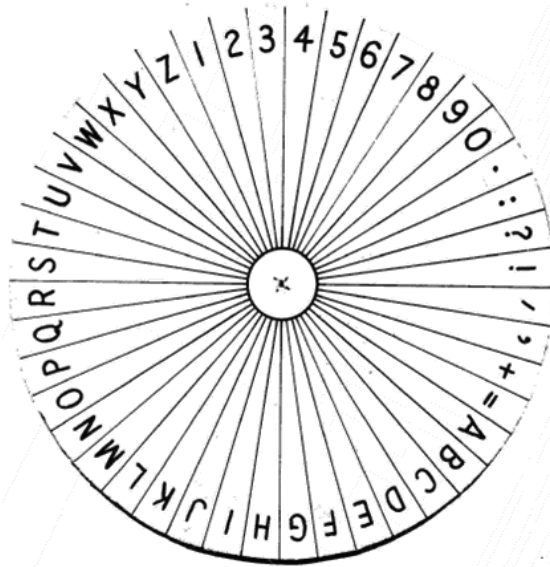
45 ברמן, ראיון לכהן, ראיון מס' 4, 23.5.1968, עמ' 7.

46 על פגישות בן-גוריון עם ויליאם בוליט ראו, בן-גוריון לארתור לוריה, 1.7.1942, אב"ג, התכתבות; פרוטוקול הנה"ס, 6.10.1942, אצ"מ.

47 ראו הערה 43 לעיל.

48 על ניסיונות הטרפוד ראו חוות דעת מודיעינית שקיבל קולונל טולמין ב-7.8.1944 בחתימה לא ברורה: NA, RG 226, Entry 190, Box 17; וכן NA, RG 226, Entry 154, Box 35, File 522; 30.7.1944, Col. J.E. Toulmin to Mr. Robert Joyce, תגובת טולמין מצוטטת אצל באואר, יהודים, עמ' 129, הערה 15; איגה שפירא לחברים, 26.7.1944, אצ"מ, S25/22681; זסלני לשינד, 31.7.1944, שם, S25/8884. ראו גם, ברנרד וטרשטיין, בריטניה ויהודי אירופה 1939-1945, תל-אביב, 1982, עמ' 238-239, על הניסיונות לטרפד את תכנית הצנחנים; ממאיר לחיים בקהיר, 30.6.1944, אצ"מ, S25/8884, על אי עמידתם של הבריטים בהבטחתם להחדיר את א' אלשיך ליוון כדי שיעזור ליהודים המקומיים להתארגן ליציאה.

49 על קשרי פינקרטון עם אנשי היישוב ראו, זסלני לפינקרטון דרך סיגר לאבריאל, 23.12.1943, אצ"מ, S25/22681; זסלני לפינקרטון ולסיגר, 20.1.1944, שם; פינקרטון ל'בן-יהודה' [מאירוב] דרך זסלני, 6.5.1944, שם; קולק לפינקרטון ולסיגר בשביל 'מאיר' [המשרד הארצישראלי], 9.5.1944, שם;

[באדיבות עו"ד יצחק ברמן]

מטה ה-OWI. כוונת משגריו הייתה לצרף את ברמן למטהו. ברמן ראה בהצעה אתגר עצום, אלא שפעל כבר בשירות הבריטים ולכן נאלץ לדחותה. עם זאת, אמר ברמן לפרקר, הוא יתור עם מפקדיו הבריטים אחר הדרך הראויה לסייע ל-OWI.⁵⁰ ברור היה לברמן כי חשוב לא לשמוט הזדמנות להרחיב את קשריו ואת מרחב פעילותו באמצעות האמריקנים. במוחו התגלגל רעיון לנסות לקשור פעיל אחר מבני חוגו הקרוב אל האמריקנים, ולכונן דרכו ערוץ נוסף של קשר באירופה, מצע לסיוע, הצלה, ושירותים לאמריקנים ולבריטים. הוא ביקש את אישורו של גיבסון לשיתוף פעולה כזה. גיבסון נועץ עם מפקדיו, השיג את האישור המבוקש, ועד מהרה גויס ד"ר פרנסיס אופנר כאיש הקשר עם האמריקנים.⁵¹ כך נוצרו שתי מערכות סיוע ומודיעין של החוגים הרוויזיוניסטים, שבחלקן היו נבדלות ובחלקן היו מפותלות ושלובות זו בזו.

פינקרטון לקלינבוים, הסבר על נוהל הקידוד של המברקים המשוגרים באמצעותם לאיסטנבול 10.5.1944, שם.

50 ברמן, בימי סער, עמ' 36; מכתביו למחבר, 28.3.1999, 17.1.2000.

51 ברמן, שם, עמ' 37, 48-49; מכתב מתומס לוואיס, מנהל מחלקת המודיעין לצורך תעמולה בבלקן ב-OWI, המאשר את פרטי ההתקשרות עם יצחק ברמן ופרנסיס אופנר, נציגי האצ"ל (18.2.1944); ברמן, ראיון לכהן, ראיון מס' 4, 23.5.1968, עמ' 7-8; מכתבו למחבר, 17.1.2000. מחמת קוצר היריעה איננו עוסקים כאן גם בפעילותם של יוסף קלרמן ושל ערי ז'בוטינסקי ושותפיו בהמשך.

בדומה לקולק, שהגיע לאיסטנבול מתודרך ומצויד במכתבי המלצה שכתב עבורו אליהו אפשטיין לבעלי התפקידים המרכזיים בבירה התורכית, שאתם נרקמו קשרים ב-1940, גם ברמן התבסס בפעילותו על קשרים של קודמיו באזור. היו אלה פעילים מרכזיים לשעבר בארגון העלייה הבלתי לגלית, מייסודם של אצ"ל ובית"ר בארצות הבלקן, שבאו לארץ ערב פרוץ מלחמת העולם השנייה, וביניהם יעקב שיבר, נציב בית"ר ברומניה וחבר ועד העלייה של הצ"ח בארץ זו. שיבר, כזכור, היה זה שבא לאיסטנבול והביא את ההצעה האמריקנית לברמן להצטרף למעגלם. בין שאר הדברים שהעביר שיבר לברמן נכלל גם מנגנון פשוט של הצפנה אשר שימש אותו בשנות עבודתו המחתרית (ראו איור לעיל). גם מרסל בקיש, מהנדס, מראשי עלייה ב' של בית"ר ואצ"ל בבולגריה, העמיד לרשותו של ברמן מידע וקשרים. בקיש החל כבר ב-1940, מכוחה של הוראה ממפקדת האצ"ל בארץ, לארגן קבוצת מודיעין מקומית שבין תפקידיה היה לאסוף מודיעין צבאי, להתחקות אחרי תנועות הצבא הגרמני בבולגריה ולהמציא מידע על גודל היחידות, סוגיהן, סימוניהן וכו'. לשם כך גייס מרסל את אחיו, ד"ר מרקו בקיש ואת לזר כהן, מפקד סניף בית"ר בפלובדב. כאשר עזב את בולגריה לאיסטנבול העביר את תפקידו לאחיו, מרקו.⁵²

ברמן נעזר בעוד כמה אישים, שאף שלא היה להם קשר מובהק לאצ"ל, היו נכונים להעמיד את קשריהם הענפים בארצות אירופה לרשות פעילי הסיוע וההצלה. נזכיר את הצייר מרסל ינקו, שעבד אז כאדריכל במשרד מהנדס העיר בתל-אביב, שהיו לו חברים ואוהדים רבים בחוגי האמנות והאינטליגנציה ברומניה. ינקו מסר בידיו של ברמן כתובות והמלצות מנוסחות בזהירות, ובהן את אלה של טדי קרמנצקי (בנו של יונה קרמנצקי, ממייסדי הקרן הקיימת לישראל ומבעלי בית החרושת ללבנים 'סיליקאט' בתל-אביב), ושל פרופ' דוברץ-ברגר, שניהם אזרחי אוסטריה שעזבו אותה עם עליית הנאצים. הראשון היה יהודי אוסטרי שהיה מקורב לשועי המדינה ועלה לארץ, והשני היה שר לשעבר בממשלת אוסטריה. השניים נתנו לברמן שמות של אנשים בווינה, שלדעתם יכולים היו להיות לו לעזר. גם המהנדס התל-אביבי מרק שוורץ מסר לברמן פרטים על אנשים, שכדאי להקים עמם קשר, ובהם ד"ר כלב, שאותו הכיר שוורץ מעת שירותם המשותף בימי מלחמת העולם הראשונה. כל האנשים האלה ציידו אפוא את ברמן בשמות של אישים יהודים ולא יהודים, שלדעתם יהיו מוכנים ומסוגלים לשתף עמם פעולה.⁵³

52 ברמן, ראיון לכהן, ראיון מס' 3, 9.5.1968, עמ' 12-13. מנגנון ההצפנה – מארכיונו האישי של יצחק ברמן ובאדיבותו.

53 ברמן, בימי סער, עמ' 49. על יונה קרמנצקי ראו, נתן אגמון (ביסטריצקי) (עורך), מגילת האדמה: ספר שני – דמויות, ירושלים תשי"א, עמ' כד-כו.

ד"ר אופנר ורעייתו אילנה (אילי) הגיעו לאיסטנבול ביוני 1942, שלושה חודשים לפני ברמן. באיסטנבול הם שוכנעו כי הישארותם בתורכיה חשובה, כי יוכלו להצטרף למאמצי הסיוע וההצלה של התנועה הרוויזיוניסטית, ותרומתם הצפויה בעניין זה גדולה מזו הצפויה בארץ. פעילותו הקודמת של אופנר בתחומי עלייה ב' ובתחומים תנועתיים מחתרתיים עמדה כאן. אופנר נפגש עם יצחק ברמן בסביבות אוקטובר 1942; ברמן הסביר לו מדוע הוא עצמו אינו יכול לשרת את האמריקנים ומדוע חשוב להיענות לבקשתם. באווירה הדחוסה שאפיינה את מערך היחסים בין שליחי היישוב המאורגן לבין חוגי הימין קרוב לוודאי שהדגיש מדוע חשוב שפעיל רוויזיוניסטי יעשה זאת. כך 'שידך' ברמן את אופנר לאמריקנים, ולאחר שבועות מספר של ניסיון מונה ל-Balkan Press Officer קצין עיתונות לנושאי הבלקן ב-OWI, תפקיד שבו שימש כשלוש שנים.⁵⁴

באותם חודשי גיטוי ראשונים באיסטנבול נפגשו פרנסיס אופנר ורעייתו אילי גם עם מריה באואר, שהיגרה מיוגוסלביה בראשית שנות העשרים והשתקעה באיסטנבול. ביתה של גב' באואר שימש מקום מפגש לאנשי חברה, צבא ופוליטיקאים, בית ועד לפעילי ההצלה באיסטנבול מכל החוגים. ארוחות הצהריים ביום שבת היו לשם דבר בקהילת שליחי היישוב שסבלו, בין השאר וכדרך כלל, גם ממחסור כיס. באותה עת הייתה גב' באואר טרוודה בבעיה אישית מעיקה: נכדה היה בשיירת הילדים שנתקעה בקלאדובו ובשבאץ, ומאמצי ההצלה הכלליים שבהם עסקה השתלבו בניסיונותיה לחלץ את נכדה.⁵⁵

בין פעולותיה של מריה באואר היה מפעל החבילות אשר כוננה עם גב' אילנה (אילי) אופנר. המימון לו בא מכספה של גב' באואר, מהלוואות שנטלה גב' אופנר, בידעה כי אביה האמיד יוכל להחזירן, ומתרומות מקומיות. השתיים שיגרו חבילות רבות לאזורים שונים בשטחי הכיבוש וחתמו עליהן בשם 'פרילי באואר'. פר – קיצור של פרניה, הכינוי של פרנסיס אופנר, ילי – הקיצור של אילי, אילנה אופנר, ובאואר הוא כמובן שם המשפחה של מריה.⁵⁶

54 מתוך ראיון שערך המחבר עם ד"ר פרנסיס אופנר ואשתו, הגברת אילנה אופנר, תל-אביב, 1.12.2003. על האווירה הדחוסה בארץ ראו, למשל, המגעים על הקמת ועד ההצלה, פרילינג, חץ בערפל, עמ' 184-199.

55 עוד על פעילותה של מריה באואר בתחום העלאת ילדים מארצות הבלקן ראו, מנחם שלח, הקשר היוגוסלבי, יוגוסלביה ועלייה ב' 1938-1948, תל-אביב 1994, עמ' 222; רות ליפה, הקהילה היהודית בזאגרב ופעילותה בעת קיום המדינה הקרואטית העצמאית, עבודת גמר לתואר שני, אוניברסיטת חיפה 1984, עמ' 136, הערה 22; חיים ברלס, 'פגישות בקושטא, עדות אישית', משואה, חוב' 30 (2002) (להלן: ברלס, פגישות), עמ' 213-223. על שיירת קלאדובו-שבאץ ראו, דליה עופר וחנה ווינר, פרשת קלאדובו-שבאץ: מסע ההעפלה שלא הושלם, תל-אביב 1992.

56 ראיון שערך המחבר עם ד"ר פרנסיס אופנר ואשתו, הגברת אילנה אופנר, תל-אביב, 15.12.2003.

בביתה של גב' באואר ובאמצעותה חודש גם הקשר של אופנר עם קולונל ולדימיר פריץ', מפקד הביון היוגוסלבי בתורכיה, לשעבר ראש הביון ביוגוסלביה, שבתוקף תפקידו דאז התוודע לאופנר ולעסקי העלייה הבלתי לגלית שנטל בהם חלק. פריץ' היה מעוניין להתעדכן במידע שאופנר הביא עמו מהמולדת המשותפת, וכחלק מתהליך חידוש הקשר נטל את הזוג אופנר למועדון הלילה המפורסם והגדול בעיר, 'קזינו טקסים', מקום מפגש חשוב של אנשי הנציגויות הזרות באיסטנבול באותה עת. במועדון לילה זה התוודעו אופנר ורעייתו לגורמים נוספים בקהילת המדינאים, אנשי העסקים ופעילי המודיעין שפעלו בעיר.

הנה כי כן, בסוף 1942 היו כבר גם ברמן וגם אופנר ממוקמים במטותיהם, אחרי בירוים ומגעים ראשוניים, נכונים לפרוש את רשתותיהם באירופה כדי להשיג את המידע הנדרש לבריטים והאמריקנים ולהצדיק את העסקתם. בה בעת התכוונו לעשות גם ל'ביתם', כלומר לצקת את המסד לפעילות נמרצת של המחנה הרוויזיוניסטי לסיוע ולהצלה של יהודים בשטחים הכבושים.

ג. אנשי הרשת בתורכיה

כאמור, ברמן נשא עמו בהגיעו לאיסטנבול שמות של פעילים ואנשי קשר שהעמידו לרשותו יעקב שיבר, מרסל ינקו, מרסל בקיש ואחרים, ובהם ביקש ברמן להסתייע. אחד מהם היה יהודה (יודקה) גולדמן, יליד בסרביה כבן ארבעים, בית"רי לשעבר, איש עסקים ושותפו של יהודי בשם רוזנשטיין בחברה ליבוא וליצוא באיסטנבול. גולדמן חי שנים רבות ברומניה ובבולגריה, וערב פרוץ מלחמת העולם השנייה עבר לאיסטנבול. הוא הצליח להתחבב על פקידים בכירים וזוטרים בשגרירויות ובקונסוליות של רומניה ובולגריה, ולהתוודע לשורה של מבריחים מקצועיים ואנשי השוק השחור אשר עסקו בשירות לחברות מסחריות שונות שפעלו באותה עת באיסטנבול. הם ופקידים בשירות הדיפלומטי שחיפשו לעצמם מפעם לפעם מקורות לפרנסה נוספת, שירתו את גולדמן ודרכו גם את ברמן. במכתבים שנשאו קופלו בלשון סתרים ענייני מודיעין, סיוע והצלה, ובחבילות הוצפנו דברים דומים אחרים. ברמן העביר באמצעותם מכתבים ומיקרופילמים ליעדים שונים באירופה, ומשם בחזרה.⁵⁷

גולדמן קישר אותו לאנשים נוספים. החשוב שבהם, כך נראה, היה פ' – כך מכנה אותו ברמן עד היום, מחמת עניינים שבצנעת הפרט. פ' זה, זאת אנו יודעים, הוא בעצם פוגל, יהודי צ'כי שבא לאיסטנבול בשלהי שנות העשרים. כשברמן הכיר אותו שימש פ' כאחד ממנהלי מועדון הלילה 'קזינו טקסים', 'מוסד' שהביקור בו היה בגדר 'חובה מקצועית' לכל איש מודיעין מתחיל. מתוקף תפקידו היה פ' אישיות מקושרת ומבוקשת

57 ברמן, בימי סער, עמ' 99; מכתב ששלח ברמן למחבר, 28.3.1999.

מאוד, והיה לעזר רב בגיוס סוכנים ובלדרים, לעתים מקרב הזמרים, הרקדנים והרקדניות שהגיעו להופעות במועדונו.⁵⁸

דרך גולדמן-פוגל ו'קזינו טקסים' גייס ברמן לשורות הרשת שלו את סינטיה. סינטיה, יהודייה שהתחזתה להונגרייה-נוצרייה, הגיעה לאיסטנבול מהונגריה בסביבות פרוץ המלחמה עם חבריה וחברותיה באחת הלהקות שהביא פוגל למועדונו. תוך זמן מה התבססה בעיר החדשה והייתה למנהלת במועדון לילה אחר. באמצעות תפקידה זה, וכנראה גם בשל חזותה המצודדת, הצליחה סינטיה לקשור שיחות עם אורחים שונים שהגיעו מחוץ לארץ לביקור, והייתה נוהגת לדווח לברמן על הפרטים שחשבה שעשויים לעניין אותו.⁵⁹ סינטיה התוודעה לידוענים שונים מקרב המושבה הדיפלומטית, ובהם הנספח המסחרי ההונגרי, אשר היה הערוץ להשגתו של ההסכם המסחרי שנחתם בין הונגריה לאחת משכנותיה, אחד מהישגיה הבולטים של הרשת של ברמן.

ברמן נעזר בעת שהותו באיסטנבול בכמה אישים נוספים. ד"ר כלב, הרופא המקומי, אשר את שמו קיבל ברמן משוורץ, פתח בפניו דלתות לדמויות רבות השפעה בעיר באותה עת. כריסטופידס, פקיד ב'גליקריס ווקר', חברת הובלה גדולה באיסטנבול, שהיה בעל קשרים רבים בקרב אנשי חברות מסחריות ותעשייתיות בבולגריה וברומניה, עזר לברמן לגייס סוכנים ובלדרים. היו אלה אנשים בעלי 'סיפור כיסוי' טוב למסעות ברחבי אירופה, לכניסה עם מטענים לנמלים ויציאה מהם, ובעלי נגישות לתעודות משלוח ולמסמכי סחר אחרים היכולים לשמש מסווה ראוי להברחות של מכשירי קשר, ציוד צבאי וציוד נדרש אחר. קונסנטין פנדליס, בעליה של ספינת משא זעירה ופעיל בעלייה הבלתי לגלית לארץ ישראל, קרוב משפחתו של יאנקי פנדליס ('הגדול'), סוכן אניות יווני שהחכיר אניות לפעילי עלייה ב' מכל הזרמים ביישוב. קרנר, פליט מווינה שהופיע במועדוני לילה באיסטנבול והתפרנס, בין השאר, ממשימות שפוגל הטיל עליו. מי שקנתה לה מקום מיוחד ברשתו של ברמן היה גב' נורה לוי, אשתו של ד"ר נסים בוקו לוי, נשיא הציונים הכללים בבולגריה. גב' לוי הגיעה בגפה לאיסטנבול עם שני ילדיה. בעלה לא הצליח לקבל רישיון יציאה ונשאר בבולגריה. הקשר עמה נוצר באמצעות ארקדי סלוצקי, שהציג אותה בפני ברמן כמי שהייתה ידועה בקשריה עם אישים מצמרת החברה הבולגרית. היא יצרה קשר עם קבוצת קציני 'זווינו', חוג אליטיסטי אנטי-מלוכני, שהיווה חלק מן הקואליציה הבולגרית 'חזית המולדת', שעלתה לשלטון לאחר כניסת הצבא האדום לבולגריה בספטמבר 1944. כן הצליחה להשיג, מכוח קשריה עם קצין בכיר בחיל הים הבולגרי, את מפת המיקוש של נמל ורנה וצילום של תכנית המגירה למקרה של מלחמה בין בולגריה ותורכיה. גב' לוי הייתה

58 ברמן, שם, עמ' 100; מכתביו של ברמן למחבר, 28.3.1999, 17.1.2000.

59 ברמן, שם, עמ' 101; מכתביו של ברמן למחבר, שם.

אישה אינטליגנטית ובעלת קסם אישי רב, יצירתית, רבת תושייה ומרתקת, כך העיד עליה ברמן בשיחות שקיימתי עמו. שמה של הגב' לוי היה השם היחיד אשר עצם העלתו במהלך השיחה חילץ תנודה בתו מתווי פניו החתומים של ברמן.⁶⁰

ד. יוון

איש הקשר המרכזי של ברמן ליוון היה ארקדי סלוצקי, יהודי יליד רוסיה שעקר ליוון ועסק בספנות. סלוצקי נמנה עם הספקים הראשיים של אניות לארגוני העלייה הבלתי לגלית ביישוב, גם לאלה של מאירוב (אביגור), קולק, שינד ואבריאל, והוא קישר בין ברמן לבין שני יורדי ים יוונים אשר באמצעותם הוקמו שני מעגלים של סוכנים. הראשון היה מוורומטיס, קברניט יווני אשר גייס ימאים, עובדי רכבת ופעילים אחרים, אשר התחקו, בין השאר, אחר תנועת הרכבות של צבאות גרמניה בקטע הרכבת היווני בקו סקופיה-ניש (מקדוניה)-סלוניקי. רשת זו פעלה במשך כמה חודשים בלבד, שכן עם קריסתו של צבא רומל בצפון אפריקה, פחת ערכו של המידע על המובל בקו רכבות זה. אולם המידע שסיפקה באותם חודשים היה בעל אופי מבצעי הנדרש באופן מיידי. זו הייתה גם הסיבה שקבוצתו של ברמן קישרה את ספקי המידע ברשת הזאת עם מפעילי משדר שהפעילה קבוצת סוכנים יוונים אחרת, שפעלה עבור רשת בריטית אחרת, אשר רוכזה והופעלה ממטה מפקדת הכוחות הבריטיים בקהיר. שם, בקהיר, נדרש המידע הזה למטרות מבצעיות מיידיות. יורד הים השני היה דימיטרי ג'בוריס, גם הוא קברניט יווני. ג'בוריס הקים רשת נוספת שפעלה בחלקים שונים של יוון מחורף 1943 ועד קיץ 1944. רשת זו נשענה על ספנים פשוטי עם, שקשרו קשרים עם חיילים ומפקדים זוטרים גרמנים אשר הועסקו בתפקידים טכניים-משרדיים, בלשכות של מפקדי חטיבות צבאיות ובמשרדים צבאיים אחרים. עיקר המידע שהשיגו אנשי הרשת הזאת – גם תוך שימוש בשוחד מסוגים שונים – היה צבאי, והוא הועבר אל תורכיה על גבי מיקרופילמים באמצעות 'שירות הדואר' הימי החשאי שלהם: ספינות המבריחים שפעלו בין יוון לתורכיה. הקשרים עם פעילים יוונים אלה היו כה הדוקים עד שברמן הוזמן לנסיעה חשאית אל אחד מאיי יוון כדי לתווך בסכסוך פנימי ביניהם. באותה עת פעלו אבריאל ומשה אוורבוך עם אנשי ה-OSS וה-SOE בפעולות הצלה של יהודים מיוון דרך העיר סמירנה/איזמיר. גם הם פעלו בקשר הדוק עם יוונים, בעיקר עם אנשי המחתרת הלס.⁶¹

60 עוד על נורה לוי ופעילותה במסגרת הרשת של ברמן ראו, ברמן, בימי סער, עמ' 60-61, 97; שיחה שקיים המחבר עם יצחק ברמן, תל-אביב, 22.1.2004; דבריו של בנה, יוחנן להב, עיתונאי, לשעבר רכז הכתבים של ידיעות אחרונות, בסרט 'הרשת' שהוקרן בערב גאלה שנערך לכבודו בסינמטק בתל-אביב.

61 על הקבוצה היוונית ראו, ברמן, בימי סער, עמ' 87-90; על המאמצים שנקטו אנשי היישוב להציל את יהודי יוון ראו, קולק, ירושלים אחת, עמ' 58; אבריאל לזסלני 26.11.1943, אצ"מ, S25/22685;

אופנר מצביע על ערוץ נוסף ביוון. אליה מוסטאקאס, בן למשפחת מהגרים יוונית ותיקה מאוד בתורכיה קישר את אופנר לחבורת דייגים יוונים שומרי סוד, אשר שירתו אותו ואת מפעיליו בעיקר להעברת חומרי תעמולה ליוון. דייגים אלה היו מגיעים לנמל תורכי בתואנה של תקלה טכנית. ה'מכונאי' שהיה בא לתקן את התקלה היה מעביר להם חומר תעמולה שאותו הבריחו במכלים אטומים-מיוחדים אשר הוסתרו מתחת לקו המים.

מוסטאקאס מסר לאופנר מידע רב גם בתחומים אחרים; החשוב שבהם נגע למשלוחי זהב גדולים. המשלוחים כללו בין 15 למאה קילוגרם זהב במטילים שהיו מוברחים מתוך גרמניה, דרך תורכיה אל חוגים פרו-נאצים בתורכיה, בסוריה, בלבנון, בעיראק ובמצרים. אחד האנשים שנהנו מן הזהב הזה במצרים, כך מלמד אותנו אופנר, היה אנואר סאדאת הצעיר ובני חוגו הפרו-נאצים.⁶²

ה. בולגריה

בבולגריה יצר ברמן קשר עם ד"ר מרקו בקיש. כזכור, מרסל בקיש, אחיו של מרקו, צייד את ברמן בכל הפרטים הנדרשים להקמת הקשר עם ד"ר בקיש ועם שאר פעילי התא הציוני-רוויזיוניסטי בבולגריה. מרסל מסר לברמן גם את פרטי הצופן לשמירת הקשר בין הפעילים בבולגריה לבניו, באיסטנבול. גם יעקב שיבר עשה כן ביחס למעגלי הפעולה עם הפעילים ברומניה. הקשר עם ד"ר מרקו בקיש, האח שנשא בבולגריה, נוצר ימים מספר לאחר הגיעו של ברמן לאיסטנבול, אף כי עבר זמן עד שברמן החל לקבל דיווחים ממשיים מבולגריה. עוזרו של ד"ר בקיש בבולגריה היה לזר כהן, מפקד סניף בית"ר בעיר פלובדב. כהן גייס לפעילות גם את שרלו פרחי ואת מליכו כלב. הקבוצה עסקה באיסוף ידיעות באמצעות חברים ששירתו בצבא הבולגרי, בזיוף תעודות זהות ובפעילות חשאית אחרת. מליכו כלב נעצר בידי שירות הביטחון הבולגרי, נחשד כמי שעוסק בריגול, נחקר חקירה קשה, אך הצליח לשכנע את חוקריו בחפותו ושוחרר. ברמן הצליח להשיג בשבילו רישיון עלייה לארץ ישראל והוא עזב את בולגריה והגיע לארץ. בקיץ 1944, כאשר לזר כהן עזב את איסטנבול, כך הוא מעיד, הפגישו ברמן עם 'קולונל בריטי שהיה אחראי על פעילות הצנחנים'. הכוונה היא או לקולונל הרולד גיבסון או לטוני סימונדס, מפקד ה-A Force, שהיה אחראי על פעולות מיוחדות.⁶³

התחלת הטיפול של וייס-ויטול בהסדרת כניסתו של משה אורבון לתורכיה. קולק לריד, 6.12.1943, אצ"מ, S25/8909: קולק טיפל עם ריד, בהסכמת גיבסון, בהשגת אשרה לאורבון.
62 ראיין שערך המחבר עם ד"ר פרנסיס אופנר ואשתו, אילנה אופנר בביתם, תל-אביב, 15.12.2003.
עוד פרטים על סאדאת הצעיר ראו, Raphael Israeli, *Man of Defiance: A Political Biography of Anwar Sadat*, London 1985, pp. 13-25

63 ראיין שערך יוסף בן עם לזר כהן, 8.10.1980. לפי כהן, היו בשיא פעילותה כתשעים חברים ברשת בבולגריה. A Force – יחידה מיוחדת של MI9, שהייתה אחראית למלוטם של שבויים ושל

1. רומניה

שני האישים המרכזיים שעמם עבד ברמן ברומניה היו ד"ר שמואל אריאל ומקס בונדורף (בנפורד). ד"ר שמואל אריאל היה מראשי העלייה הבלתי גלית של התנועה הרוויזיוניסטית ברומניה, עיתונאי, משכיל רב תחומי, איש בוהמה מובהק ומעורה בחוגי ספרות ותאטרון. בימי פעילותו ברומניה הצליח לקשור קשרים הדוקים עם ראשי המשטרה והריגול הנגדי ועם קציני צבא בכירים. הוא הרבה לבלות במסעדות יוקרה ובמועדוני לילה בחברת עיתונאים, כתבים פוליטיים, דיפלומטים ואנשי צבא, נהג בהם ברוחב יד ודרכם למד והתעדכן בתחומים שונים. את המידע הזה נהג להעביר לברמן. ד"ר אריאל היה ממארגני האנייה 'סטרומה', ומעורבותו עוררה ביקורת בקרב משפחות הנוסעים.

ד"ר אריאל העביר מידע רב לאיסטנבול, כולל על הנעשה בשירות הריגול הנגדי הצבאי הרומני. הוא הצליח למצוא מקום מבטחים למשדר במרתף של בניין שגרירות יפן שבבוקרשט. זוג פליטים פולנים-נוצרים, שהועסקו כעובדי ניקיון וכמחלקי משקאות בשגרירות התגוררו במרתף הבניין, והסכימו לאחסן את המשדר בדירתם ולאפשר למפעיליו לשדר משם. המשדר פעל שם במשך למעלה משנה.

באפריל 1944 עלה אריאל לארץ והוכנס לרשימת הנתונים במעקב על ידי השירותים הבריטיים. מיד לאחר המלחמה יצא לפריס, ותוך זמן קצר הפך לדמות מרכזית בפעילות האצ"ל בצרפת, בהפעלת קשרים הדוקים שהקים שם עם ראשי מערכות הביטחון, החוץ והמדינה. השגת אניית הנשק 'אלטלנה', חימושה ושיגורה ארצה הייתה אחד משיאי פעילותו. גם הסטת נושאת המטוסים הצרפתית מנתיבה הרגיל אל הנמל בג'בוטי לחילוץ יצחק שמיר (איש הלח"י) ואריה בן-אליעזר (איש האצ"ל) הנמלטים ממחנות המעצר, יוחסה לו. בשנות החמישים היה חבר מערכת העיתון 'לה מונד' בפריס, יוזם ועורך המוסף הבינלאומי של העיתון. מעדויות שמסר עולה כי אהוד אבריאל ליווה אותו לפגישה עם בן-גוריון, שם הוצע לו להצטרף לתחנת המוסד בפריס. אין לדברים אלה אישור ממקור אחר. כך או כך, השאלה כיצד קנה פליט יהודי מרומניה מקום כה מרכזי בפריס תוך זמן כה קצר, נותרה עדיין בלתי פתורה.⁶⁴

מתחמקים מן השבי. במזרח התיכון עמד בראשה קולונל טוני סימונדס. סימונדס גייס את הארצישראלים שברחו מן השבי ליחידתו, בהנחה שיוכלו לתרום מניסיונם האישי לתכנון מבצעי בריחה נוספים.

64 על ד"ר שמואל אריאל ראו, אהרון אמיר (עורך), ילקוט אריאל, תל-אביב 1994; ניב, מערכות הארגון הצבאי הלאומי, כרך ה, תל-אביב 1976, עמ' 217-218, 229; אפרים אופיר, נרדפים ללא מוצא: סיפורה של 'סטרומה', מסמכים ועדויות, קיבוץ דליה אוקטובר 1999 (להלן: אופיר, נרדפים), עמ' 36-38, 40-44, 50-52, 150, 166-167; אלי תבין, החזית השנייה: הארגון הצבאי הלאומי בארצות אירופה 1946-1948, תל-אביב תשל"ג, עמ' 27, 63, 81-86, 96, 148-154, 157-165, 219-220, 238.

מקס בונדורף (בנפורד) היה איש הרשת השני של ברמן ברומניה ומעבר לה. בונדורף נולד להורים יהודים עניים בעיירה קטנה בקרבת צ'רנוביץ, באזור בוקובינה שברומניה. הוא התוודע לברמן כאשר היה בן שלושים לערך והוא כבר איש עסקים אמיד. באותה עת היה שותף בחברה גרמנית בבוקרשט לאספקה של מוצרי מזון למחנות הצבא הגרמני במדינות הבלקן, ומפעם לפעם גם לבסיסים גרמניים בפולין. על אף שהתנצר עם נישואיו, חשש בונדורף שמגורים בבוקרשט אינם סגולה לאריכות ימים אפילו ליהודי שהמיר את דתו, ושכנע את שותפיו לפתוח סניף של החברה שבה היה שותף באיסטנבול. כשברמן ביקש לגייס אותו לרשת, הוא הציע לו, לצד תחושת השותפות במאבק נגד היטלר והאפשרות לסייע ליהודים, מטרת חשובות כשלעצמן – תמורה כפולה ומעשית מאוד על שירותיו. הראשונה – המלצה מן השגרירות הבריטית ל-UKCC להכניסו לרשימת הסוחרים שהיא רשאית לסחור עמם וכן המלצות דומות לגופים עסקיים אחרים בבריטניה. השנייה – דרכון בריטי. הכול, כמובן, אם אמנם ימצאו שירותיו של בונדורף ראויים לתמורה כזאת.

בונדורף הסכים ומיד החל עושה בשליחותו של ברמן. בשנים 1943-1944 ביקר 18 פעם באזורים שבשליטת גרמניה באירופה ובגרמניה גופא. חלק מהן עשה במשימות מטעם הקולונל גיבסון, שלא היו בתחום פעילותה של הרשת של ברמן, אבל בידיעתו. בעזרת אחד משותפיו הגרמנים מילא בונדורף עבור ברמן ומפעליו משימות הכרוכות בסיכון רב, שהרשימו אפילו את הקצינים הוותיקים ב-SIS. פעילותו כללה איסוף ידיעות על מצב היהודים בגטאות ועל התקדמות פעולות ההשמדה במקומות שונים באירופה. הפעילות שבה הצטיין הייתה בתחום הקמת הקשר והבטחת התעבורה: מלבד הקמת רשת בלדרים שהסתובבו ברחבי אירופה, עלה בידו להבריח חמישה משדרי רדיו לארצות שונות באירופה, כולל משדר אחד להמבורג. המשדרים שהוברחו הוסתרו בארגזי סחורות שנשלחו בדרך הים לחברות קש ברומניה. מוכסים וקציני משטרה בנמלי תורכיה ורומניה שיתפו פעולה עם סוכנים של בונדורף. בתחומי הסחר של סוכני בונדורף נכללו הברחות יהלומים מארץ ישראל, תרופות וגרבי ניילון, ויסקי וסחורות אחרות שנשלחו מרומניה לתורכיה ומשם למזרח התיכון. לאחר שמטענים מסוג זה, שנשלחו לאירופה, עברו בשלום את הנמלים התורכיים, הרומניים, את המוכסים בכל המקומות, שוחררו ונמסרו לידי הסוכן בנמל רומני, הם היו מוטמעים בתוך משלוחים שונים של מצרכי מזון וסחורות אחרות אשר שוגרו ברכבות למחסנים במחנות צבא גרמניים ברחבי אירופה. הארגזים שכללו סחורות מוכרות, מידע מודיעיני ומשדרים היו 'נושרים' בדרך ומלוקטים בידי הגורמים המתאימים.

253, 255; שמואל כץ, יום האש, תל-אביב 1966, עמ' 210-221, 356-357, 383, 390-392, 401; ד"ר שמואל אריאל 1946-1953, התיק הצרפתי, ארכיון ז'בוטינסקי, פ-315-1/4.

שירות נוסף שסיפק בונדורף לרשתו של ברמן היה מעקב אחרי הרכבות שעברו בקו סקופיה-ניש-סלוניקי. כזכור, מידע על הרכבות הללו הגיע משני מקורות נוספים: מקבוצת קומוניסטים בולגרים שפעלה במקדוניה, לאורך אותו קו, ומהרשת שהקים מוורומטיס עבור ברמן ביוון. פעולה זו שימשה בבחינת בקרה ותוספת לפעולתה של הקבוצה הבולגרית. לעומת זאת, המידע שהשיג בונדורף הגיע ממקור אחר לחלוטין: היישר ממשרדי אגף התחבורה של הצבא הגרמני. מידע זה, מטבע הדברים, היה מדויק יותר בכל הקשור לתכולת הקרונות, ובכל מקרה הוא אפשר לברמן ולעמיתיו להעמיק ולהעשיר את המידע שהגיע ממקור אחר, וגם לאמת אותו ולבחון את מידת מהימנותו.⁶⁵

בונדורף היה פעיל בעיקר בתחום הקשר, אבל הוא סייע לרשתו של ברמן גם במישור הביון הצבאי. בין היתר היה לו מקור באגף החימוש של הצבא הרומני, שסיפק לו מידע לעניין פרטי ציוד שהוזמנו ו/או נרכשו על ידי הצבא הרומני. כאמור, מקורותיו במדור הרכבות שבאגף התחבורה של הצבא הגרמני סיפקו לו ידיעות על משלוחי ציוד ויחידות של צבא גרמני ליוון ולאזורים אחרים באירופה. כמו כן, העסיק סוכן מכירות צעיר, שהיה נוסע בכל רחבי המדינה ומדווח על נוכחותן של יחידות צבאיות באזור לפי סימני הזיהוי שעל מדיהם של אנשי הצבא שפגש בדרכו.

לאחר כישלוננו של הצבא הגרמני בסטלינגרד ונסיגתו של הגנרל רומל מצפון אפריקה, החלו גרמנים רבים ובני המדינות הגרורות לדאוג לעתידם. אפשרויות חדשות נפתחו לפני בונדורף, כמו לפני עמיתים אחרים בעולם הביון. ואכן, הוא הצליח לגייס קצינים ופקידים גרמנים בדרגות שונות, שסייעו לו ולשותפיו לחדור למקורות מידע חדשים. התפתחות זו השתקפה בכמות החומר, וככל הנראה גם באיכותו. מיד עם סיום המלחמה קיבל בונדורף נתינות בריטית, כפי שהובטח לו, ואימץ לעצמו שם בעל צליל אנגלי – בנפורד.⁶⁶

שאלה מעניינת היא אם הצליחו הנאצים ושותפיהם בשירותים החשאיים הרומניים לעלות על עקבותיהם של שניים מבכירי הסוכנים של ברמן וגיבסון או שמא הצליחו בונדורף ואריאל לנהל את ענייניהם מחוץ לטווח הבילוש המתמיד של הגסטפו, האבווהר ושלוחיהם באיסטנבול, בבוקרשט, בקונסטנצה ובכל מקום אחר שבו פעלו. האם עשרות הסוכנים הכפולים והמשולשים שפעלו באיסטנבול וברומניה, נוכלים הנכונים לשרת כל מי שישלם להם, לא הצליחו לעלות על זנבם של שליחי היישוב והסוכנים אשר שירתו אותם? האם העובדה כי חושיהם של הכול היו מחודדים בשל המלחמה, ההפצצות בפלוישטי, ניסיונות החדירה הכושלים, כמו אלה של הבריטי ג'רדיין דה צ'סטליין ושל שני אנשי היישוב גוקובסקי ופיכמן, לא עשו את שלהם

65 על מקורות המידע השונים לתנועת הרכבות בקו סקופיה-ניש ראו, ברמן, בימי סער, עמ' 57, 75, 87.

66 עוד על מקס בונדורף ראו, ברמן, שם, עמ' 68-77; ברמן, ראיון לכהן, ראיון מס' 4, 23.5.1968, עמ' 2-3, ראיון מס' 5, 6.6.1968, עמ' 1.

לחידוד החשדות? והאם המשא ומתן החשאי או החשאי למחצה על יהודי טרנסניסטריה, שנטלו בו חלק רומנים ונאצים, אשר איש מהם לא היה מלאך, לא כל שכן פרשה כמו 'סטרומה', על התהודה שהיא עוררה⁶⁷ – האם כל אלה לא עוררו את חשדם של הנאצים והרומנים כי ארצם רוחשת פעילות סמויה של סוכנים מסוגים שונים? האם איש מכל מי שהיה קשור לאריאל ולבונדורף מקרב המוכסים, המבריחים, יורדי הים וכו' לא מסר על פעולות אלה לנאצים ולשותפיהם? את התשובה על כך נדחה לשלב מאוחר יותר בדיוננו.

ז. הונגריה

כפי שהראינו לעיל בהקשר של פעילות הרשת של קולק ואבריאלי, הייתה הונגריה מקום חשוב בפעילות החשאית שנטוטה באיסטנבול. נראה שתורמו לכך סיבות מספר: הראשונה, בהונגריה התעוררו כבר בשלב די מוקדם הרהורי כפירה על הקשר עם גרמניה. חוגים שונים בה ביטאו רצון להשתחרר מחיבוק הדוב הנאצי. סיבה שנייה הייתה תחנת האבווהר בכודפשט (על קשריה בתחנות שטוטגרט, וינה וסופיה), שהוכיחה יצירתיות רבה, הבינה את האפשרויות הגלומות בצורכי התא הציוני בכודפשט ובקשריו וחדרה באמצעותו אל מוקד הפעולה היישובי העיקרי באיסטנבול. גם העובדה כי בהונגריה נותרה עדיין קהילה יהודית גדולה גרמה לתחושה שהכרחי לעשות כל מה שרק ניתן כדי להצילה, ואולי גם חופש הפעולה היחסי של התא הציוני בקהילה זו שיחק כאן.

האם תמונה זו של קשר תוסס בין קולק ואבריאלי לבין איתותים שונים שבאו מחוגים שונים בכודפשט חזרה על עצמה גם בהקשר פעילותם של ברמן ואופנר, יחד או לחוד? אם כן, עם מי בדיוק? באיזו מתכונת? מה היו מטרות המגעים-הגישושים-הסיכומים? ניחד לשאלה זו שורות מספר.

ראשית, הבה נתודע לכמה מן הקשרים של ברמן ואופנר בהונגריה. איש הקשר הראשון שלהם בהונגריה היה ד"ר אנדרש פריי (Frey), בן להורים יהודים שהתנצרו קודם שנולד. ד"ר פריי היה העורך לענייני חוץ של 'מג'אר נמזט', עיתון יומי בעל יוקרה רבה בהונגריה, שהיה ידוע כעיתון בעל השקפות ליברליות. הוא היה מעודכן בכל הנוגע למדיניותה של ממשלת הונגריה וליחסיה הגלויים והסמויים עם ממשלת גרמניה ועמד בקשר הדוק עם אופנר ועם ברמן.

67 על ההפצצות באזורי הנפט בפלוישטי, רומניה ראו, בראון, שקרים, עמ' 452-453. על ניסיונות החדירה הכושלים של דה צ'סטליין ראו, רובין, אינטריגות, עמ' 90, 258, 265-266; בראון, שם. על הצניחה של גוקובסקי ופיקמן ראו, 'היסטוריה קצרה של ש.מ. 9 (המזדה"ת) – מבצעי הבלקנים – סודי ביותר', בתוך: ריבלין ואחרים (עורכים), צנחני התקווה, עמ' 158-164. על המשא ומתן החשאי על יהודי טרנסניסטריה ראו, פרילינג, חץ בערפל, עמ' 287-302. על פרשת סטרומה ראו, עופר, דרך בים, עמ' 235-261.

גורם שני חשוב היה סגדי מאסאק (Maszak), מנהל המחלקה הפוליטית במשרד החוץ. מאסאק היה קשור לברמן ולאופנר, לכל אחד מהם בערוץ אחר. בשיא פעילותו הוא הפעיל משרד רדיו בלשכתו שבמשרד החוץ ובאמצעותו שיגר לברמן ולאנשי ידיעות חשובות, בעיקר בתחום הפוליטי, במשך כחצי שנה. כפי שנראה להלן מאסאק היה קשור גם להסתעפות נוספת בסיפורנו והקשורה לאלן דאלס, ראש תא ה-OSS בשווייץ, ול'מבצע ספארו' (Sparrow) – 'דרור'.

איש הקשר השלישי היה לזלו טנצוס (Tanczus), פקיד בכיר בחברה תעשייתית-עסקית גדולה של משפחת מנפרד וייס. 'וייס מנפרד' היה קונצרן שיוצרו בו מכונות, כלי נשק ומגוון רחב של מוצרים אחרים, ובעל חברות-בנות בארצות נוספות באירופה.⁶⁸ אחד מראשיה של חברת 'וייס מנפרד' ישב במועצת המנהלים של 'הגריןג ורקא' – קונצרן הנשק של הרמן גרינג – מה שפתח בפני טנצוס ודרכו לברמן ושותפיו צוהר נוסף אל לב תעשיית הנשק הגרמנית. טנצוס העביר לברמן מדי חודש עותק של דו"ח חודשי שהגישו הממונים על התעשייה הצבאית בגרמניה למטה הכללי הגרמני. הדו"ח כלל מספרים מדויקים של ייצור טנקים ומטוסים בגרמניה ובאירופה הכבושה. טנצוס סיפק גם מידע על כלכלת המדינה ועל התפתחויות בתחום הייצור של החברות-הבנות שבבעלות 'וייס מנפרד'. ברמן מספר גם כי באמצעותו קשר קשרים עם אישים נוספים במערכת העיתון היומי 'מגיאר נמזט'.

הגורם האחרון שנציג בשלב זה הוא לזלו ורש (Veress) פקיד במשרד החוץ ההונגרי. לזלו ורש סייע לטנצוס ולמאסאק להעביר מכשיר קשר לתוך הונגריה. הוא עשה זאת לאחר שנשלח בידי ראש ממשלת הונגריה, קלאי, לאיסטנבול, במטרה לנסות להכשיר את פרישת הונגריה מהברית עם גרמניה הנאצית.

לפני תיאור דרך בניית הקשר אל ארבעת האישים הנ"ל, נעמוד על הרקע המדיני והצבאי לפעילות ההונגרית הערה בתורכיה. כאמור, לאחר התבוסות באל-עלמיין ובסטלינגרד החלו גורמים שונים באירופה לחשב חישובי קץ. בהם הייתה גם ממשלת הונגריה, בראשות מקלוש קלאי (Kallay, 1942-1944). היא החלה לגשש אחר אפשרויות לחתום הסכם שלום נפרד עם בעלות הברית במערב. מראשית 1943 החלו נשלחים שליחים, דיפלומטים ואנשי צבא לאיסטנבול בניסיון להכשיר את הקרקע לפרישתה מבריתה עם גרמניה הנאצית. כשכוחות צבא הונגריה ברוסיה הוכו והסתבכו בנסיגה הגרמנית גברו המאמצים ההונגריים ונעשו נואשים יותר. ביקוריהם הראשונים של האץ ובדיוני, שנזכרו לעיל בהקשרם לקולק ואבריאל, היו חלק מהגיטושים הללו. וכך, מראשית 1943 ועד סוף 1944 שלחו כולם – ראש הממשלה קלאי, שר ההגנה ליוש

68 על קונצרן 'וייס מנפרד' ראו, באואר, יהודים, עמ' 201-204; ברמן, ראיון לכהן, ראיון מס' 4, 23.5.1968, עמ' 13. קונצרן זה היה קשור גם לאחת הפרשיות הראשונות שהיו כרוכות בסוגיית משא ומתן עם חצרו של הימלר.

צ'טאי (Csatay), הרמטכ"ל, גנרל פרנץ סומבתהיי (Szombathelyi), שר החוץ ההונגרי, ינו גיצי (Ghyczy), ראשי המודיעין ההונגרי (מחלקה 2 של המטה הכללי, בפיקודם של אישטוון אוסזסי (Ujszaszy), קולונל גיולה קדר (Kadar) ולויטנט קולונל אנטון פון מרקלי, והעוצר, אדמירל מיקלוש הורטי – את נציגיהם לאיסטנבול לקידום מטרה זו. הנה כי כן, הופעתם של האץ, של בדיוני, של פריי, של מאסאק, של ורש, כמו גם של ארבעת האינטלקטואלים ההונגרים, ובהם חתן פרס נובל לרפואה ולפיזיולוגיה, אלברט סנט גיורגי (Szent-Györgyi), והפרקליט פרנץ ולי (Vali), שנשלחו בפברואר 1944 על ידי ממשלת קלאי, היו חלק מניסיונם לאותת שאין הם רוצים להתנפץ בסופו של דבר בין הלחץ הנאצי מכאן והסובייטי מכאן.⁶⁹ זהו הרקע העיקרי גם לגישושים של חלק משליחים אלה בין נציגי המחנה הרוויזיוניסטי. בהיותם יהודים הם נתפסו כערוץ חשוב לקשר עם המערב. בניגוד לקולק ולאבריאל ה'פרי-לנסרים' הם פעלו רשמית במסגרת בריטית ואמריקנית, ומן הבחינה הזאת יכולים היו להביא את הדברים בפני הממונים עליהם. בקהילת המודיעין הדחוסה באיסטנבול, קרוב לוודאי שקשה היה להסתיר יתרון זה.

ד"ר אופנר החל לרקום את הקשר הראשוני להונגריה עוד בדרכו מיוגוסלביה דרך הונגריה אל מחוץ לשטחי הכיבוש, ועוד לפני שהעלה על דעתו כי בתוך מספר חודשים יהפוך מפליט יהודי הנאבק על חירותו לפעיל מודיעין והצלה בארגון אמריקני באיסטנבול. בבודפשט התוודע לגברת אהמת נאסיף טולגאי, אשת הקונסול התורכי בהונגריה. גב' טולגאי סייעה לו ולרעייתו להשיג ויזות לתורכיה. גם היא לא העלתה על דעתה כי בתוך זמן קצר יהפוך ביתה באיסטנבול למשכן למפגשים ראשונים של אופנר עם השליחים שהונגריה שיגרה אל איסטנבול.

זמן מה לאחר הגיעו לאיסטנבול (יוני 1942) חידש אופנר, כזכור, את הקשר עם קולונל פריץ, שסייע לו ליצור קשרים עם דמויות מפתח באיסטנבול. אחד מהם היה ד"ר דזו אויברי (Ujvary), הקונסול הכללי ההונגרי באיסטנבול. הייתה זאת התוודעות חשובה, שכן כבר בינואר 1943 הגיע לאיסטנבול מיודענו, ד"ר אנדרש פריי. הוא נשא עמו מסר של קלאי על רצונה של הונגריה לחבור למחנה המערב בשעת הכושר, ברוח מה שתואר לעיל. ד"ר אויברי ראה לנכון כי מסר זה יועבר הלאה גם דרך אופנר, מיודעו הטרי, והפגישה בין השלושה, אופנר, פריי וד"ר אויברי, התקיימה בביתה של גברת טולגאי, אשת הקונסול התורכי בהונגריה. מן הסתם ידעה גברת טולגאי את כללי הניטרליות הנדרשים ממשפחת דיפלומטים תורכיים, אבל היא ידעה גם אל נכון, מה רצונם של מארחיו של בעלה בהונגריה.

69 באואר, יהודים, עמ' 134-135; רנדולף ל' בראהאם, נתנאל קצבורג, תולדות השואה: הונגריה, ירושלים 1992 (להלן: בראהאם וקצבורג, תולדות).

אופנר העביר את המידע שקיבל מפריי לשני יעדים: האחד לממונים עליו בארגון האמריקני שבו החל לעבוד זה לא כבר; הכיוון השני היה ברמן, שם עלה רעיון נוסף ביחס לפריי. הרעיון היה לזמן פגישה בין ברמן ופריי שבו יוכל גם ברמן לתהות על קנקנו של האיש, ואולי, אם ייווצרו תנאים מתאימים, גם להעמיק את הקשר עמו. ואכן, אופנר הזמין את השניים לארוחת צהריים בביתו. ברמן התרשם מהמידע של פריי על מדיניותה של ממשלת הונגריה ויחסיה הגלויים והסמויים עם ממשלת גרמניה, וכעבור זמן קצר גייס אותו לרשת שלו. פריי נשאר באיסטנבול עד תום המלחמה, יצר קשר עם ידידיו בכודפשט והיה מקור מידע מצוין. למותר לציין שגם ברמן וגם אופנר העבירו את המידע על רצונו של משטרו של קלאי לממונים עליהם בשני הארגונים. קציני ה-SIS הבריטים חשדו בפריי בתחילה כי הוא סוכן כפול המופעל מטעם הגרמנים, אולם חשדות אלה, כך מעידים אופנר וברמן, הלכו ודעכו. לאחר המלחמה היגר פריי לארצות הברית והיה לאחד מאנשי מערכת המדור ההונגרי ב'קול אמריקה'.⁷⁰ דרך גברת טולגאי התוודע אופנר גם אל הקונסול היווני אנדרי קלויאניס, שהיה עיוור ושונא גרמנים מובהק, כפי שהעיד חיים ברלס שגם הוא נהנה משירותיו.⁷¹

אויברי, פריי וטנצוס, שלושתם יחד או כל אחד בנפרד, הם כפי הנראה האחראים להקמת הקשר בין סגדי מאסאק, לזלו ורש וקבוצתם לבין אופנר ודרכו לברמן. כזכור, טנצוס היה אחד ממנהלי 'וייס מנפרד'. הוא נהג להגיע מפעם לפעם לאיסטנבול לצורכי עסקיו, ונראה כי לאחר שאופנר התוודע אליו הוא נהג כמו במקרה פריי ושידך גם אותו לברמן. מאותו רגע פעל טנצוס ברשת של ברמן, העביר דוחות מפורטים על ייצור טנקים ומטוסים בגרמניה ובמדינות נוספות אירופה, סיפק מידע על תעשיית המזון ועוד. בביקוריו באיסטנבול הוא נהג להיפגש עם ברמן; השניים נקטו אמצעי זהירות הכרחיים להרחקת כל מעקב מעליהם, כמקובל וכנהוג בריגול.

באוגוסט 1943 הגיע לאיסטנבול שליח נוסף של ממשלת קלאי. הפעם היה זה לזלו ורש, איש משרד החוץ ההונגרי. ב-9 בספטמבר הוא נפגש גם עם השגריר הבריטי, סר יו נאצ'בול-יוג'סון, והלה הציג לפניו דרישה לכניעה בלא תנאי שתישמר בסוד עד שיהיה אפשר לממשה. אחר כך, כך עולה מן התיעוד שעומד לפנינו, התוודע גם לפעילותם של

70 על אנדרש פריי, פעילותו והמפגש שלו עם אופנר וברמן ראו, ראיון שערך המחבר עם ד"ר פרנסיס אופנר, תל-אביב 15.12.2003; ברמן, בימי סער, עמ' 85-86; ברמן, ראיון לכהן, ראיון מס' 4, 23.5.1968, עמ' 12. על סגדי מאסאק והדיווחים שמסר ראו, ברמן, בימי סער, עמ' 85-86. על מאסרו, NA, RG 208, Entry 6, Box 12, דיווח של ד"ר אופנר, 16.9.1944; בראהם וקצבורג, תולדות, עמ' 133, הערה 83. על לזלו טנצוס ראו, ברמן, שם, עמ' 83-84; שיחה טלפונית שערך המחבר עם ד"ר פרנסיס אופנר, 23.11.2003. על ד"ר אויברי ראו, הרצאת גאבור בארוש (Gabor Baross), חבר הפרלמנט ההונגרי לשעבר, באוניברסיטת דרום קליפורניה, כפי שהיא מופיעה באתר האינטרנט: <http://www.net.hu/corvinus/lib/baross/baross10.htm>

71 על הקונסול היווני אנדרי קלויאניס ראו, ברלס, פגישות, עמ' 213-223.

אופנר וברמן. כיצד? איננו יודעים, אולי גם הוא דרך אויברי, אולי בדרך אחרת. כך או כך, לאחר הפגישות שקיים באיסטנבול הוא שב לבודפשט, כשהוא נושא עמו לא רק את המסר המאכזב של השגריר הבריטי אלא גם משרד רדיו של ברמן שאותו מסר לו טנצוס. טנצוס, שנסע דרך קבע בקו בודפשט-איסטנבול, הודיע כי לא יוכל לשאת את משרד הרדיו שביקש ברמן להעביר לסגדי מאסאק. מדוע סירב טנצוס לקחת את המשרד, האם מחמת החשש שייתפס? האם מסיבות אחרות? איננו יודעים. כך או אחרת, ורש הסכים לשאת את מכשיר הקשר, הצליח להבריח אותו אל תוך הונגריה ולהפקיד אותו בידיו של מאסאק. וכך, מסתיו 1943 היה ברשותו של מאסאק משרד רדיו שבאמצעותו העביר דיווחים מפורטים מלב משרד החוץ אל ברמן שבאיסטנבול. הדיווחים כללו מידע על התפתחויות ביחסי החוץ של הונגריה, על הנעשה והמדובר בממשלה בראשותו של קלאי ובסביבתו של 'העוצר', האדמירל הורטי, וכן מידע בתחום הצבאי, שהיה בעל אופי כללי אסטרטגי: גודל הצבא, אופי יחידותיו וסוגי הציוד שנרכש. בנוסף העביר מאסאק מידע שוטף ומדויק על המתרחש במפלגה הפרו-נאצית ההונגרית, מפלגת 'צלב החץ' בהנהגת פרנץ סלשי (Szlasi). סגדי מאסאק הפעיל את המשרד ששלח לו ברמן עד מעצרו במאוס 1944, עם כיבושה של הונגריה בידי הנאצים.⁷²

אופנר וברמן למדו על קריסתה של הרשת שמאסאק היה מפעיליה המרכזיים דרך אחד ממקורותיו האחרים, ואופנר דיווח על כך, בצער, למנהליו ב-OWI. מן הדו"ח אנו למדים כי מאסאק נעצר בידי הגרמנים עם בכירים אחרים במשרד החוץ. היו לכך שתי סיבות. אחת שברמן יכול היה לדעת; על השנייה מלמדים אותנו המחקרים של השנים האחרונות.

הראשונה כרוכה הייתה בכישלון מבצע 'ספארו', מבצע מודיעין אמריקני שניהל אלן דאלס, ראש תחנת ה-OSS, משווייץ. מבצע זה יצא לדרך ב-15 במאוס 1944. בהונגריה הוצנחו שלושה סוכני OSS בפיקודו של קולונל פלוריומונד דיוק (Duke). המטרה הייתה, ברוח הגישושים והמגעים באיסטנבול, ליצור קשר עם גורמים אנטי-נאציים בהונגריה מחוגו של ראש הממשלה קלאי, להשיג מידע מבצעי חי וטרי ולחזקם ברצונם לאפשר למערב לסלק דרכם את הנאצים ממרכז אירופה. הצונחים הצליחו ליצור קשר עם ראש המודיעין ההונגרי, הגנרל אוסזסי, אולם כיבוש הונגריה בידי הנאצים ארבעה ימים לאחר מכן, ב-19 במאוס 1944, סתם את הגולל על תכניותיהם. הסוכנים המוצנחים הוסגרו לידי הנאצים ב-25 במאוס, והם נדונו למוות, אלא שמסיבה

72 NA, RG 208, Entry 6, Box 12, דיווח של ד"ר אופנר, 16.9.1944; בראהאם וקצבורג, תולדות, עמ' 133, הערה 83. על שליחותו של זלזו ורש ראו, באואר, יהודים, עמ' 134; רובין, אינטריגות, עמ' 145.

שלא התבררה עד תומה פקודה זו לא בוצעה והשלושה שוחררו ב-16 באפריל 1945, 13 חודש לאחר שנשבו.⁷³

הסיבה השנייה, שעליה ברמן ואופנר לא ידעו, קשורה בפעילותו של קולונל אוטו האץ דה-הצסגי, שאליו התוודענו מפעילותו הנפתלת ברשת של קולק אבריאל ו'דוגווד'. כזכור, קולונל האץ הגיע לאיסטנבול בקיץ 1943, בשליחותם של קצינים בכירים בצבא הונגריה, וביניהם קולונל אוסזסי. הוא התוודע לקולק, לאבריאל ולשותפיהם באמצעות גרוס, וכן לבריטים ולאמריקנים. האחרונים, לאות שיתוף פעולה בינם לבין שולחיו של האץ, ביקשו להחדיר באמצעותו מכשיר קשר להונגריה. באותו זמן לערך הפקיד גם ברמן מכשיר קשר בידי שליח הונגרי, לזלו ורש, ובדיוק לאותה מטרה. וכך, ב-5 באוקטובר 1943 חזר האץ, או 'יסמין' – שם הקוד שנתנו לו האמריקנים ברשת 'דוגווד' – לבודפשט ועמו מכשיר אלחוט. מבחינת האמריקנים היה זה הישג, אלא שהם לא ידעו שהוא סוכן כפול, ושתוך חודשים מספר עתיד הוא, בין שאר נכליו, להיות מעורב גם בהכשלת 'מבצע ספארו'.⁷⁴

הנה כי כן, באותם חודשים ממש נוצרו במקביל כמה ערוצים של קשרים חשאיים אל לבו של הממסד ההונגרי. קשר אחד נוצר דרך הרשת של קולק, 'דוגווד', ושותפיו האמריקנים מן ה-OSS, וקשר שני דרך ברמן ומפעילו ב-SIS. במקום שמקפרלנד, 'דוגווד', קולק ואבריאל נכשלו בבחירת אנשיהם, נראה, לפחות לפי התיעוד שעמד לרשותנו עד שלב זה, הצליחו ברמן ואופנר.

ח. סיכום

ככל שניתן להתרשם מן הדברים שהוצגו לעיל, גם קולק-אבריאל וגם ברמן ואופנר הצליחו תוך זמן קצר יחסית להקים קשרים מסועפים בשטחים הכבושים. הרשת של קולק-אבריאל נשענה על מערך שנתברר בסופו של דבר כי כלל סוכנים כפולים ומשולשים; כך ב'דוגווד' וכך גם בבודפשט, שלפחות בחלקו, היה לפות ומסובך ב'דוגווד'. מה היה גורלן של הרשתות של ברמן-אופנר? האם הן היו אמינות, מהימנות ומקצועיות יותר? האם גם הן היו חדורות סוכנים כפולים ומשולשים? האם הנאצים הצליחו לעלות על עקבותיהן? אם נקדים סוף להתחלה, ככל שאנו יכולים לקבוע בשלב זה של המחקר, התשובה היא שהרשתות של ברמן ואופנר אכן היו אמינות ומהימנות הרבה יותר, ולא היו בהן סוכנים כפולים או משולשים. האם פירוש הדבר שהן היו בלתי חדירות באופן הרמטי, וכי הנאצים לא ידעו ולו על פעולת חלק מן הסוכנים הראשיים

73 על 'מבצע ספארו' ראו, NA, RG 226, Entry 190, Box 76, Folder 64, דו"ח על פרטי המבצע, 21.3.1944; באואר, יהודים, עמ' 140-141. על תקופת השבי של חברי הצוות האמריקני ראו,

Florimond Duke, *Name, Rank and Serial Number*, New York 1969

74 האץ היה סוכן כפול. ראו, פרילינג, חץ בערפל, עמ' 459-460.

בה? התשובה על כך שלילית. הרשתות היו חדירות והם, הנאצים, ידעו לפחות על חלק מן הפעילים בהן ועל טיב פעולתם.

מיפוי של מערך הרשתות הללו מציג בפנינו זירת פעילות המשתרעת על פני ארצות דרום-מזרח אירופה ומרכזה: הונגריה, בולגריה, רומניה, יוגוסלביה, אוסטריה, צ'כוסלובקיה, תורכיה, יוון. בחלקים מסוימים היא הגיעה גם אל תוך גרמניה. במסגרת רשתות אלה פעלו אנשי מקצוע וחובבנים, פקידי מדינה, אנשי צבא ומודיעין, יהודים ושאינם יהודים, דמויות מקהילת העסקים ואחרות מעולם הבידור, סוכנים שפעלו מטעמים אידאולוגיים וכאלה שהיו אופורטוניסטים. מרביתם שירתו יותר מאדון אחד, לעתים היו אף כאלה ששירתו את האדונים משני צדי המתרס. כאלה ראינו – ולמכביר – בעיקר ברשתות של קולק ואבריאל.

היו סוכנים ואנשי קשר שאפשר לראות יותר מסימן או סימנים להיותם קשורים במקביל לשתי הרשתות הראשיות, של קולק-אבריאל ושל ברמן ואופנר. נזכיר שלושה: מקס בונדורף, שהוגדר על ידי ברמן כסוכן החשוב ביותר שלו, היה קשור בקשר שלא פענחנו עדיין את כל רכיביו גם עם אנשי היישוב המאורגן. סטפניו דנדריה, סוחר איטלקי ועוזרו של יאנקי פנדליס ('הגדול'), סייע לאנשי היישוב בארגון הפלגת אניות המעפילים 'מריצה' ו'מילכה', וברמן נעזר בו כאשר ביקש להשיג סיפור כיסוי לאחת מהסוכנות העצמאיות שלו ברומניה. הוא סיפק לה עבודה בחברה שלו, שעסקה ביבוא וביצוא, ושלח אותה לשליחויות שונות מטעמו. שמואל אריאל נדרש לשירותיו בעניין 'סטרומה'. גם ארקדי סלוצקי, אשר נמנה עם הספקים הראשיים של אניות לארגוני העלייה הבלתי לגלית, היה דמות מרכזית במערך של ברמן, ונמנה עם מקבלי השכר ממנו, כלומר בעצם מגיבסון. נקודות השקה נוספות היו גם דרך העיתונאי התורכי החשוב חוסיין זהידי יאלצין, היהודי המקומי שמעון ברוד,⁷⁵ וגברת מריה באואר.

קולונל הרולד גיבסון הבריטי, מפקד ה-SIS באיסטנבול, היווה אף הוא חוליה מקשרת בין שתי הרשתות היישוביות. הוא היה נותן החסות העיקרי של שתיהן. גיבסון, ממכונני שיתוף הפעולה החשאי עם אנשי היישוב המאורגן, פעל רבות לשמר את הקשר שנוצר, על אף היחס הצונן של המפקדה בקהיר והמדינאים בלונדון. למן אביב 1944 הוא היה אף מעורב בהתפתחויות סביב הצעת הכופר שהגיעה לאיסטנבול באמצעות יואל ברנד ובונדי גרוס, פרשה שהביאה לשיא חדש את הפעילות החשאית באיסטנבול. גיבסון היה, אפוא, מעין צומת שאליו התחברו שתי הרשתות היישוביות. כך יכול היה

75 על חוסיין זהידי יאלצין ראו, אליהו אילת, יומן סן-פרנסיסקו, תל-אביב 1971, עמ' 69-71; שיחה טלפונית שערך המחבר עם ד"ר פרנסיס אופנר, 23.11.2003. על שמעון ברוד ראו, קולק, ירושלים אחת, עמ' 55; חיים ברלס, הצלה בימי השואה, תל-אביב 1975, עמ' 112-113; ברמן, בימי סער, עמ' 94, 100, 104-106; אופיר, נרדפים, עמ' 62-66, 68-69, 78, 136-137, 140; רובין, אינטריגות, עמ' 213.

לדעת מה קורה באירופה דרך עיניהן של שתי הרשתות הללו ומהו סדר יומן היהודי והציוני. התשובה על השאלה מה באמת הוא חשב טמונה, אולי, בדיווחים אשר שיגר אל הממונים עליו בלונדון, שהם לצערנו עדיין חסויים.

ועוד דבר באשר לקשר עם הבריטים: בעוד ברמן פעל בעיקר מול גיבסון מה-SIS, פעלו קולק ואבריאל גם מול ה-SOE. אפשר שגם עובדה זו מסבירה את ההבדל בדרך הפעלתן, ואולי גם גורלן, של שתי הרשתות. ה-SIS היה הגוף הסדיר, הממוסד, המדוד והזהיר יותר מארגון האחות שלו, ה-SOE, שנטה פה ושם לפעולות הרפתקניות.

הקשר עם שותפיהן או מפעיליהן האמריקניים היה יותר ממוזר. כפי שראינו, הרשת של קולק ואבריאל פעלה מול קשת רחבה של גורמים אמריקניים: אנשי ה-OSS באיסטנבול ואנשי השלוחות של הגוף הזה בירושלים, בקהיר ובבארי, כך גם מול אנשי הקונסוליה האמריקנית באיסטנבול. לעומתם אופנר וברמן, ובעיקר אופנר, היה קשור לאנשי ה-OWI. אפשר שעובדה זו סייעה לחסינותן של הרשתות של ברמן ואופנר, שכן בשעה שה-OSS הלך והסתבך באיסטנבול,⁷⁶ הדיר ה-OWI את רגליו מקשר עם אנשי ה-OSS שם. ייתכן שעשה כך מחמת התחרות הטבעית בין שתי רשויות הביון הללו, מה שאולי הציל אותן מהסתבכות ברשת 'דוגווד' הכושלת.

מה עוד עולה מן ההתבוננות בשתי הרשתות?

למעשה, גם אנשי הזרם המרכזי של היישוב וגם אנשי המחנה הרוויזיוניסטי הבינו את הכורח המוסרי, הפוליטי, האנושי לסייע לאחיהם הלכודים באירופה ולהצילם. שניהם הבינו כי פעולה אפקטיבית בתחום זה מחייבת שיתוף פעולה חשאי עם המעצמות.

פעילותו של ברמן, איש לא זוטור בשורות האצ"ל, כבר מ-1942, וגם לאחר ההכרזה של האצ"ל על המרד בבריטים, עד לסוף המלחמה, יכולה ללמד כי גם ראשי האצ"ל, לפחות אלה שידעו על הצבתו החשאית של ברמן באיסטנבול, ידעו כי יש לנסות לנצל את הצוהר הזה אל לבה של אירופה כדי להציל יהודים. הם דבקו בכך גם כשהדבר חייב קשר עם חלק מן האנשים בשירותי הביון הבריטיים. מן הבחינה הזאת, ובהקשר הזה, גם האצ"ל – לפחות בכל האמור בקשר ליהודים הלכודים באירופה – פעל ברוח סיסמתו המוכרת של בן-גוריון בדבר טיב הקשר הדיאלקטי עם הבריטים: 'נילחם בספר הלבן כאילו אין מלחמה בהיטלר, ונלחם בהיטלר כאילו אין ספר לבן'.

האמריקנים והבריטים מצדם, בארגוני המודיעין לסוגיהם השונים, הבינו צורך זה של שליחי היישוב, והעמידו אותו בבסיס נכונותם – המדודה והמוגבלת – לאפשר את הקמת הרשתות הללו.

76 על הסתבכותה של תחנת ה-OSS באיסטנבול ראו, באואר, יהודים, עמ' 141-142; רובין, אינטריגות, עמ' 181-210.

הרשתות הושקו בתקווה להציל יהודים רבים ככל האפשר וברצון להבקיע אל לבה של אירופה בכל דרך אפשרית, ולמרות שברמן התנגד לפעילות מסוג הצניחה העיוורת.⁷⁷ ההישגים המבצעיים של הפעולות הללו, על אף הגבורה האישית שקופלה במבצעי הצניחה, הוכיחו כי ברמן צדק. מבצעים אלה לא הניבו, ולא יכלו להניב בהיקף שבוצעו, את אשר נתלה בהם. מן הבחינה המורלית, לפחות לגבי מה שנגזר מן האתוס הזה למיתוסים המכוננים של תהליכי בינוי האומה והחברה בראשית המדינה, ברמן לא צדק.

ההתבוננות בשתי הרשתות הללו מלמדת אל נכון גם את חיוניותו של התייעוד המודיעיני לסוגיות מן הסוג שעמדו במוקדו של מאמר זה. גם בסיפור הרשתות של קולק ואבריאל וגם, במידה ידועה, ברשתות ברמן ואופנר לא יוכל החוקר לרדת אל חקרן ופשרן ללא תיעוד זה. הסכנות הכרוכות במידע זה אכן רבות. המאמצים הכרוכים באיתורו, ולא פעם גם הקושי הלפות בפענוחו – גדולים. הטיפול שהוא מחייב רב ושומה עליו להיות שקול, זהיר ומדוד. עם זאת, תיעוד זה חסר תחליף לתהליך השחזור, הניתוח וההערכה של טיבן האמיתי, ככל שאפשר להתקרב לאמת בהיסטוריה החשאית של הרשתות הללו. זוהי דוגמה מובהקת לתיעוד המאפשר השלמות הנגזרות אך ורק ממנו, ואשר בלעדיהן עלולה ההימנעות מהן להיות לשיתוק. שיתוק זה עלול להפוך גם את שאר המידע המצוי ברשתות של החוקר למידע חסר ערך כמעט, ובסיס להשערות פחות מבוססות מאלה שיושעו מחמת העדר השימוש בתיעוד מודיעיני בשל הזהירות המופרזת.

לבסוף, האם אפשר לקבוע מי היה מקצועי יותר ומי הצליח יותר? כפי שהדברים נראים עתה אנו יכולים לקבוע כי הרשתות של ברמן ואופנר הצליחו יותר. לא רק מכוח היותן רשתות נאמנות, בוודאי בחלקן, אלא גם בעומק חדירתן ובאיכות המידע שהביאו. עם זאת, יש סימנים מפורשים שגם ברשת של ברמן הצליחו הנאצים לטעת את סוכניהם ולנעוץ את טרפיהם. כך, למשל, עולה מן המסמכים אשר הצליחו הנאצים ליירט באמצעות הנס ולטי – הוא 'עולמי' [ולט=עולם ביידיש] בקוד היישובי – עיתונאי שווייצרי אשר שימש אחד הבלדרים של פעילי ההצלה הציוניים ברומניה, בשווייץ ובאיסטנבול. ולטי זה, כך התברר בסוף המלחמה, שימש סוכן גסטפו, וכחלק משגרת עבודתו נהג לעצור במטות הגסטפו, לאפשר למפעיליו לפתוח את המכתבים, לצלמם, לצייד אותו בהנחיות מתאימות להמשך פעילותו ולהמשיך הלאה. מתוך תיעוד זה אפשר ללמוד כי סוכני הגסטפו למדו כבר בנובמבר 1943, אם לא קודם לכן, על פעילותו של מקס בונדורף בשירות הבריטים. הם ידעו על מסעותיו מאיסטנבול לרומניה וליעדים אחרים, מיהם שותפיו העסקיים ברומניה ובאיסטנבול, ועל הברחת כסף וזהב לתוך רומניה.

77 מכתב של יצחק ברמן למחבר, 28.3.1999; ברמן, ראיון לכהן, ראיון מס' 3, 9.5.1968, עמ' 8-11.

עוד ידעו הנאצים על פעילותם של שמואל אריאל, יאנקי פנדליס ומייסנר בעניין רכישת 'סטרומה' והכנתה להפלגה. כך, לפחות, לגבי הקמת החברה שעמדה מאחורי הרכישה ואחר כך המסע, ולגבי השוחד שנדרשו לשלם שלושתם לפקידים נאצים ורומנים להכשרת הפלגתה.⁷⁸ האם פירוש הדבר שהנאצים ידעו על כל פעולותיהם של אריאל ובונדורף? האם דרך המעקב אחריהם הצליחו לאכזר את שאר חלקי הרשת ואת שאר פעולותיהן? איננו יכולים לענות על שאלה זאת כאן. כך או כך, ברור שהפעילות של החלק הזה של הרשת לא נסתרה מעיניהם. במשחק המוחות, באתוס הפעילות של הסוכנים שפעלו בתחומים הללו, באווירת הנכלים הדחוסה באיסטנבול, ברומניה, ואולי גם בארצות אחרות שהיו זירת הפעילות של הרשתות הללו, קשה מאוד היה, ואף בלתי אפשרי, להסתיר עד תום את הפעילות החשאית.

הנה כי כן, על אף ההבדלים בדפוסי הפעילות שבין שתי הרשתות, ואולי גם הבדלי המזג בין קולק לברמן כראשי הרשתות, ולמרות שקולק ואבריאלי היו מעין 'פרי-לנסרים' בשעה שברמן ואופנר פעלו במסגרת מוגנת וממוסדת יותר, הצליחו הנאצים בשלב די מוקדם ללמוד גם על פעולתה של מסגרת יהודית וציונית נוספת בזירה העמוסה, הטרגית והמרתקת הזאת.

78 על המעקב הנאצי אחר פעילותם של פנדליס, אריאל ובונדורף ראו, NA, RG 226, Entry 108A, Box 176, Folder GRX 40-59

